

SZABÓ MIKLÓS

Az 1901-es egyetemi „kereszt-mozgalom”

(Adalék a magyarországi szélsőjobboldal előtörténetéhez)

Az ezernyoleszázkilencvenes évek nagyszabású társadalmi átrétegződés és ezt követő politikai erőátelosortosulás esztendei voltak Magyarországon. A hetven—nyolevanes évek nagy tőkés konjunktúrája felborította az uralkodó osztályoknak azt az erőegyensúlyát, amely a kiegyezés utáni években kialakult. A nagybirtokos arisztokrácia és a birtokos középnemesség mellett helyet követelt a politikai uralomban, az uralkodó osztályok osztályszövetségében az erősödő burzsoázia. A kilencvenes évek politikai eseményeinek domináló mozgatója az uralmi monopóliumhelyzetükben megingott nemesi nagybirtokos rétegek reakciója a polgárság előnyomulására. Ezt a helyzetet tükrözte az arisztokráciát tömörítő Nemzeti Párt növekvő súlya az uralkodó osztályok politikai erői sorában. A társadalmi életben bekövetkezett átrétegződés, a burzsoázia gazdasági és társadalmi súlyának növekedése a politikai életben fordítva tükröződött: a kilencvenes évek során az aktivizálódott tradicionális nagybirtokos rétegek politikai pozíciói erősödnek. Az aktivizálódást kiváltó alapvető felismerés e rétegek politikai-ideológiai reprezentánsai részéről annak felmérése, hogy az idő ellenük dolgozik s pozícióik megerősítésére már elégtelenek a hagyományos-patriarchális konzervatív politika módszerei és eszközei. A konzervatív politika megújulását követeli, már a kilencvenes évek első felében egy sor ideológiai röpirat.¹

Ezt a megújulást, egy új arculatú, új ideológiai fogalmak alapján új módszereket alkalmazó konzervatív politikát azután két mozgalom képviseli kialakult formában a kilencvenes évek második felében: a Katolikus Néppárt és az ún. agrárius mozgalom. A két azonos osztálybázisú² és alsóbb szinteken is sokszorosán egybefonódott mozgalom közös eszmei-politikai motorja a liberalizmus korszerű konzervatív kritikája s a szociális demagógiának erre a kritikára épülő átfogó koncepciója: a kapitalista versenyben alulmaradó kispolgáriparaszti, sőt dzsentri középbirtokos rétegek érdekképviseleti szervezetbe tömörítése avégett, hogy „megszervezésük” által, mint réteget, osztályt, versenyképessé tegyék őket a nagyburzsoáziával (s egyben a szerveződő munkásmozgalommal) szemben. A cél tehát: a liberális nagytőke és a szerveződő munkás-

¹ *Asbóth János*: Korunk uralkodó eszméi (1895). Társadalom-politikai beszédei. Bpest. 1898; *Csathó Aurél*: Nemzeti konzervatív párt. Bpest. 1895; A liberális párt bukása. Írta: Egy Conservatív. Wien, 1896.

² Mind a néppárt, mind az agrárius mozgalom a nagybirtokos arisztokrácia politikai reprezentánsa. Felső vezető köreik személyekben is többszörösen fedték egymást. Maga gr. Zichy Nándor 1896 előtt tevékenyen részt vett az agrárius érdekképviseleti szervezkedésben, s onnan csupán gr. Károlyi Sándorral való nézeteltérései miatt vált ki. A prominens agrárius vezető, gr. Széchenyi Imre viszont tevékenyen részt vett az egyházjogi törvények elleni arisztokrata akciókban. (Ez utóbbira ld. Bánffy Dezső levelét Wlassics Gyulához 1895. máj. 10-én. OL. Wlassics Iratok. P 1445. 5. doboz.)

osztály „merkantil” nagyvárosi frontjával szemben felsorakoztatni, természetesen a nagybirtokos arisztokrácia vezetésével az egységes agrárius tábor, azaz széles paraszti-kispolgári konzervatív *tömegmozgalmat* építeni ki az agrárius-keresztény hitel- és fogyasztási szövetkezet-hálózat szervezeti apparátusa segítségével. Ellenzéki attitűd, a szociális problematikának a liberális-individualista szabadságeszmével való szembeállítása, tömegmozgalom- és tömegpropaganda igénye — az új konzervatív mozgalmak jellemzői. Mindezek felvetődését fermentálják a kilencvenes években összetorlódott társadalmi és politikai problémák: a szociáldemokrata párt alakulása és az agrárszocialista mozgalmak az osztályharc eddig nem észlelt intenzitását jelentik; kieleződik a nemzetiségi kérdés; tetőzik a birtokos dzsentri hanyatlása s átáramlása az állambivatalokba; a politikai ellentétek új góciát teremti meg az egyházjogi harc.

Az összetorlódott ellentétek a kilencvenes években nem robbannak ki turbulens formákban. Ez csak az új század első tizedében következik be, amikor a feszültségek kisülése újra a dualista politika hagyományos színterén, a „közjogi harc” mezején történik meg. Ezt megelőzően a konzervatív indítású ellenzéki csupán egy területen ölt radikális formákat: a kor politikai radikalizmusának egyik jellegzetes terrénumán, az egyetemi ifjúság körében.

Ez mindenek előtt a budapesti egyetemre vonatkozott. A főváros rohamos polgári fejlődése tükröződött az egyetemi hallgatók társadalmi összetételében is. A Pázmány Péter Tudományegyetemen s még inkább a Műegyetemen a múlt század utolsó évtizedében a nemesi dzsentri eredetű értelmiségi elem megszűnt kizárólagos társadalmi jellegadó réteg lenni, mely magához asszimilálja az egyéb társadalmi környezetből származókat. Mellettük megjelenik a tiszta polgári típus s ennek társadalmi társasági vonzása, asszimiláló ereje konkurrál az előbbi, tradícióörző típussal. A műegyetemen és az orvosi fakultáson a polgári elem fokozatosan hangadóvá válik, a jogi fakultás pedig társadalmi szempontból polarizálódik. Magyarország ismert társadalmi fejlődése következtében a polgárságban jelentős számarányt tesz a zsidó származású tőkés réteg, különösen Budapesten. Nem kívánjuk reprodukálni a magyar reakció rosszlelkű „zsidó-statisztikáit”, annál is kevésbé, mivel az ábrázolandó fejlemények kulcsát sokkal inkább más adatokban találhatjuk fel. 1900-ban a magyar jogi fakultások és jogakadémiák 5556 hallgatója³ mintegy felét tette ki az ország összes egyetemi és főiskolai hallgatójának. Ez a szám állott szemben az országban ugyanebben az évben működött 3201 ügyvéddel, melyből Budapesten tevékenykedett 1069, valamint 1332 ügyvédsegéd és ügyvédjelölttel, melyből Budapesten működött 705.⁴ Ezek az adatok, még ha figyelembe vesszük is, hogy a jogvégezettek zöme nem az ügyvédi, hanem hivatalnoki pályán helyezkedett el, illusztrálják a politikailag kulcsfontosságú s egyben az értelmiségen belül számban domináló jogi pálya nyomasztó telítettségét, mely a századvégen évről évre létrehozta s fokozta a jogi karok s a befolyásuk alatt álló egyetemek feszült légkörét, a kieleződő kenyérharc lelkiállapotát. Ez a feszültség s nem egyszerűen a felekezeti statisztika adatai, a mélyebb alapja a mérgezett légkörű konkurrencia keresésnek, mely a századvégre a budapesti egyetemet uralja s befolyásolja a diákság közötti szociális és mentalitásbeli feszültségeket. A polgári típus fokozatosan előnyomul az egyetemi ifjúság egyleti életében is. 1897-ben a budapesti egyetem központi diákegyesületének, az Egyetemi Körnek őszi vezetőségválasztásán a polgári

³ Czirbusz Géza: Magyarország a XX. évszázad elején. Temesvár. 1902. 449. l.

⁴ Az 1900-as népszámlálás adatai. Magyar statisztikai közlemények. Új sorozat. 16. köt.

színezetű Reformpárt jut többségbe. Vele először nyeri el a vezetést olyan irányzat, mely szorosan összefonódott a budapesti liberális nagytőke politikai mozgalmával. Sorában a vezető tőkés családok majdan ismertté váló nevei tűnnek fel: az 1897-es vezetőségben Wolfner Pál, Chorin Ferenc,⁵ az 1900/01-es évfolyamon Kornfeld Móric. A csoport közvetlen egyetemen kívüli kapcsolata Vázsonyi Vilmos, az ő ekkor, az 1901-es választáson először fellépett Demokrata Pártja. Ez a párt maga is sok tekintetben visszahatása volt a konzervatív előretörésnek, s azzal egy élesebben formulázott, egyértelműbben nagypolgári liberalizmust szegezett szembe, mint ezt az uralkodó szabadelvű párt tette. Felfogható volt ez a liberalizmus úgy is, mint a kereskedelmi tőke érdekképviselői szervezeteinek szorosan politikai szárnya, mely a kereskedőtőkét a fővárosi törvényhatósági bizottságban és a parlamentben képviseli. A kereskedelmi tőkének, ugyancsak erre az időre eső megeléknkülése szintén visszahatás volt az agrárius szövetkezetek ellene irányuló kampányaira. A Reformpárt fellépése felszínre hozta a lappangó feszültségeket. Elsősorban a latens antiszemita hangulatot szította a dzsentri vonzáskörben levő diáktábor körében.⁶ Ebből a táborból ingerült hangok hangzanak a reformpárti vezetés klikkszelleme, a nagypolgári hangadók bántó fényűzése, nagyzolása ellen. 1899-ben már a dzsentri orientációjú konzervatív erőket tömörítő Nemzeti Párt szerzi meg a vezetést az Egyetemi Körben. Az új tömörülés ellenérzéseit, resszentimentjeit az új típusú konzervatív tábor ideológiai fogalomkészletében fogalmazza meg. Ahogy a velük szemben álló liberálisok a Vázsonyi-féle „merkantil” tábor egyetemi osztagának tekintethetők, úgy a Nemzeti Párt a konzervatív tábor egyetemi segédereje.

Az Egyetemi Kör választásai általában későősszel folynak le. Az új vezetés tevékenysége csak 1900 tavaszán kezd kibontakozni. Egyetemen túli, „nagypolitikai” orientációjuk első demonstratív jele az az üdvözlőtávirat, melyet Egán Edéhez, a híres agrárius vezérhez intéznek. Az egyetemen uralkodó légkör változását mutatja, hogy a közhangulathoz igazodó rektor a tanév végén betiltja a Reformpárt intranzigens szárnyának szervezeteként fellépő „Radikális Pártot”,⁷ azzal az indokkal, hogy alapszabályát nem terjesztette az egyetemi tanács elé.

A kereszt-tördelés

Ahhoz, hogy latens ellenérzések, felgyült ellenszenvék viharos formában kirobbanjanak, többnyire szükséges valamely „provokatív esemény”, mely a rejtett ellentétek kitörésére ürügyet ad. A nagy jobboldali, kivált antiszemita fellángolásoknak általában megvan a provokáló Tiszaeszlárjuk, Dreyfus- vagy Stavisky-ügyük. Az egyetemi szélsőjobb akcióképességének kibontakozásához

⁵ Az 1897-es Reformpárt vezetőségének névsora megtalálható a „párt” programfüzetében: Mit akar az egyetemi „Reformpárt?” Bpest. 1897.

⁶ Ezt érdekesen illusztrálja az egyetemi kör diáklapjának egy cikke: egy végzett diák visszaemlékezése pár évvel korábbi diákegyületi élményeire. Ezt írja, egy korábbi diákvezérrel szólván „ez az ifjú vetette fel először előttünk azt a kérdést, amely azután végigkísértett egész egyetemi életünkön át, a demokrácia és liberalizmus kapcsolatos és főképpen a zsidókérdésben megtestesülő útját. Ez a kérdés lett azután egyetemi vitáinknak és belső küzdelmeinknek főmomentuma. Pártokra és csoportokra szakadtunk e jelszavak hatása alatt, voltak közöttünk conservatívek és liberálisok, demokraták és adematák, antiszemiták és zsidók. E jelszavak hatása alatt tanultunk meg politizálni, intrikálni, vitatkozni . . .” (mi.): Reminiszcenciák. Egyetemi Lapok, 1899. ápr. 10.

⁷ Az egyetemi tanács 1624/1899/1900 számú határozata.

is szükség volt ilyen eseményre. Ez 1900 tavaszán be is következett. Május végén felavatják az egyetem új központi épületét. A május 29-i ünnepségen maga Ferenc József is részt vesz. Az ünnepségek ideje alatt, május 25-ről 26-ra virradó éjszaka, ismeretlen és soha ki nem derített tettesek — állítólag — letördelték az új épület lépcsőházában a dekorációként szolgáló gipsz-címerekről a keresztet. A vád azonnal készen volt: a tettesek természetesen zsidó hallgatók voltak, akik meggyalázták a katolikus felekezet jelvényét. Május 28-án a néppárt második embere, Molnár János kanonok, képviselő a parlamentben interpellációt adott elő, melyben három egyetemi hallgató: egy orvostanhallgató és két jogász három levelét ismertette. Az állítólagos levelek „tájékoztatják” a néppárti vezért a provokatív eseményről, s felkéri, interveniáljon az ügyben. Mindhárman azonnal kész koncepcióval jelentkeznek a „tett” jellegét illetően: „Aljas, mocskos kezek a szent koronáról letördelték a szent keresztet, sőt több helyen a judaeizmus jelvényét, a mogen-dovedet illesztették rá. Ha ez nem volna legkomolyabb szimptomája a terjedő panjudaeizmusnak . . . nem szólnék ijedelemmel e tényről; de így nagyfontosságú ez a nyomorult cselekmény. Hazám és szeretett vallásom nevében kérem (ti. Molnárt — Sz. M.), kegyeskedjék becses lapjában a dolgot szellőztetni. Ideje volna, hogy a közönyből végre felébredjünk és a nyakunkra nőtt zsidóságot végre érdeméhez képest tanítsuk rendre”⁸ írja az egyik állítólagos joghallgató. Ez érzelmkavaró hecc motívumnak, a letört kereszt helyébe Dávid-csillag rajzolásnak bizonyos háttere van. Antiszemita körök ezt a vádat már hosszabb ideje rebesgetik. Tápot az ad nekik, hogy mind a zsidó, mind a protestáns vallások hívei vallásfelekezeti alapon sérelmezték ebben az időben, hogy a címert a katolikus felekezeti jelvénynek tekintett kereszt díszíti, s felmerültek olyan hangok, hogy az egyes nem-katolikus felekezetek saját zászlóikon a címerre saját vallási jelvényeiket rakhassák a kereszt helyébe. Ennek a kíváncsornak egyesek gyakorlatilag is érvényt próbáltak szerezni. Legmesszebb ment Schüek Mayer onódi rabbi, aki 1900. augusztus 18-án, a király születésnapján olyan zászlót tűzött ki, amelyen a címerre, a kereszt helyére Dávid-csillag volt hímezve.⁹ Molnár, aki az állítólagos levelek vétele után azonnal az egyetemre rohant a helyszínt megnézni, az interpellációban elismeri, hogy csak a letört keresztet látta, helyükbe rajzolt csillagokat nem. Az ügyet tárgyaló, a nemzeti párt által inszenált diákgyűlés ezt azzal magyarázta ki, hogy mire a képviselő az egyetemre ért, kegyes papnövendékek már letörölték a Mogen-Doved-eket.¹⁰ Az ügy nem váltotta ki azt a visszhangot a szélesebb társadalomban, amit az egyetemi jobboldal és a néppárt nyilvánvalóan várt tőle. Sajtóvisszhangja jelentéktelen volt. Az ügygel ellenszenvező liberális sajtó akkor is, később is nyíltan hangoztatta, hogy az egész kereszt-tördelést szándékos provokációnak tartja.¹¹ Ez a vélemény

⁸ Molnár János interpellációja 1900. máj. 28. Képviselőház naplója. 1896—1901-es ciklus. 29. köt. 211. l.

⁹ A miskolci járásbírósa ítélete s az ügy egyéb iratai OI. K 149—1901—BM Res. 25. cs. — A még liberális korabeli közvéleményre jellemző, hogy az 1900. dec. 16-i végső fellebbviteli ítélet nem minősítette a tettet címergyalázásnak, s a rabbit felmentette.

¹⁰ Ezt az állítást *Grofcsik Gyula és Mészáros Lajos* fejtik ki felszólalásaikban az Egyetemi Kör ülésén 1900. máj. 31-én. Magyar Állam, 1900. jún. 1.

¹¹ *Vázsonyi Vilmos*: A gipsz-vád. Új Század, 1900. jún. 3.; Ideális ifjúság (vezércikk). Egyetértés, 1901. márc. 22.

éreződött Wlassics kultuszminiszternek az interpellációra adott válaszából is. A miniszter határozottan nem a tetten háborodott fel, hanem azon, hogy Molnár politikai tőkét kovácsolt belőle. Hangsúlyozta, semmi bizonyíték arra, hogy épeszű tettes követte el a tettet és még kevesebb alap van arra, hogy Molnár feltételezze, a tettes egyetemi hallgató volt.¹² Az egyetemi Nemzeti Párt persze igyekezett verni a vasat. Az Egyetemi Kör már Molnár interpellációját követő napon ülést tart, ahol két nemzeti párti vezér: Brázovay Kálmán és Horváth Zoltán interpellációt terjeszt be a körü vezetőséghez a kereszt-ügyben. A három pontos irat követeli: 1. A Kör tartson tiltakozó ülést. 2. A keresztet ünnepélyesen helyezték vissza. 3. Ha a tettes megkerül, fegyelmi büntetésén túl az ifjúság helyezze társadalmi bojkott alá.¹³ Május 31-én sor kerül a tiltakozó gyűlésre, ahol hosszú vita után hatpontos határozati javaslatot fogadnak el. A határozat egyben felterjesztés az egyetemi tanácshoz; ez a felterjesztés szerepel a továbbiakban „kereszt-memorandum” néven a sajtóban. A határozat egyebek között követeli: amennyiben a tettes hallgató, zárják ki az ország összes egyeteméről, a keresztet ünnepélyesen helyezték vissza s ezen túl: helyezzenek el keresztet az egyetem összes tantermében. Ez utóbbi javaslat radikális. Az egyetemi tantermekben az adott időben nem voltak kereszték kifüggesztve. Ez a követelés élesen ellenkezett a liberalizmus eszmeiségével.¹⁴ A határozatot az ülést követően felterjesztették a rektor elé. Ezzel az akciók első sorozata lényegében lezárult. Maga a tanév vége természetes véget vetett neki. Utózáongé csupán annyi volt még, hogy június 4-én egyetemista küldöttség tiszteltgett Molnár Jánosnál, s köszönetet mondott neki az interpellációért. Az eljárás a korabeli diákpolitizálás rituáléjának ismert eleme volt; az egyetemi ifjúság rendszeresen részesített „ovációban” politikusokat. Az aktusnak az adott bizonyos érdekességet, hogy a küldöttség már nem egyszerűen a Nemzeti Párt delegációja; műegyetemi hallgató tagja is van. Ez az összetétel megmutatja a szándékot, hogy a Pázmány Péter Tudományegyetemről induló jobboldal összegytemi mozgalommá szándékozik szerveződni.

A jobboldali diákmozgalom helye a néppárt stratégiájában

A közvetlen politikai indíték, amely a néppártot 1896-ban életre hívta, mint ismeretes, az egyházjogi harc volt. Ennek hullámai négy év múltán sem ültek el. Az egyház és az állam közötti viszony súlyos kérdései között a legnagyobb jelentősége az ún. katolikus autonómia kérdéskörének volt, mivel ez lényegében az egyház minden vagyoni jogi problémáját átfogta. A katolikus autonómia, melynek előkészületei már évek óta folytak, olyan, a katolikus klérus és a katolikus világi hívők képviselőiből összeállított vegyesfelépítésű szervezetet jelentett, mely hivatva lett volna az állam és egyház bizonyos-mérvű szétválasztása után az egyházi vagyoni kezelésére. Ez új helyzet meg-teremtése természetesen elsősorban az egyház érdeke lett volna, mivel csökken-

¹² Wlassics válasza 1900. jún. 12-én. Képviselőházi Napló. Idézett kötet. 270—274. l.

¹³ Magyar Állam. 1900. máj. 30.

¹⁴ A vita ismertetése és a határozat szövege: Magyar Állam. 1900. jún. 1.

tette volna az államnak a királyi főkegyúri jog alapján gyakorolt ellenőrzését az egyházi javak jelentős része fölött. Az előkészítőmunkát egyházi részről egy 27 tagú bizottság végezte. Az egyház távolról sem reagált egységesen a katolikus autonómia kérdéseire, mivel az állami ellenőrzés nem egységesen érintette a klérus különböző elemeit. A püspökök jelentős része messzemenő szuverenitással rendelkezett birtokainak jövedelme fölött s a status quo-val nem volt elégedetlen. Ez utóbbiak nem egyértelműen voltak érdekeltek olyan intézmény létesítésében, mely csökkenti ugyan az állami befolyást, helyébe viszont fokozza a világi katolikus arisztokrácia befolyását az egyházi vagyon kezelésére. Az autonómia előharcosa az egyházi körökön belül elsősorban a néppárt volt, mely ebben a kérdésben egyszerre képviselte — bizonyos mértékig a felső klérussal szemben — mind a mögötte álló világi arisztokrácia, mind az alsópapság érdekeit.¹⁵ Az autonómia-tárgyalások által érintett vagyonjogi kérdések között kiemelkedő helyet foglalt el a katolikus közoktatási alapok kezelésének és ellenőrzésének kérdése. A jelzett időig elkészült tervezetek az állami befolyást az oktatás központi jelentőségű területén nem csökkentették lényegesen, az egyház kombattáns erői számára tehát létfontosságú volt minden pozíció, amit ezen a területen nyerhettek. Az egyházi körök által kidolgozott formula, mellyel az alapítványok által létesített katolikus iskolák eredeti egyházi tulajdona (mely formálisan nem szűnt meg egészen) és az iskolák feletti valóságos állami rendelkezés ellentmondását saját javukra szolgáló módon áthidalni igyekeztek, az illető iskolák *keresztény jellege* megőrzése illetve megerősítése volt. Ez a formula, mely középponti helyet foglalt el az autonómia bizottság munkálataiban¹⁶ és az egyházi sajtóban egyaránt, egyházi viszontellenőrzést jelentett, vétó- vagy legalábbis intervenciójogot vallásellenes, vagy legalábbis a klérus részéről annak minősített intézkedések, tanított elvi tételek ellen, beleszólást az oktatási intézmények működésébe. A keresztény jellegért folyó harc élvonalában, érthetően, a néppárt haladt. Részükről ez a kampány nem maradt általános elvek, jogi sérelmek szintjén, hanem konkrét akciót jelentett. Az ő propagandájuk a budapesti egyetem keresztény jellegéért folyó harcra összpontosult. Az egyetemi ünnepséget — s ezzel egyben a kereszt-tördelést megelőzően — a néppárt második napilapjában, a Magyar Állam-ban sajtókampány zajlott le, mely hangot adott az ünneplő egyetemre vonatkozó egyházi igényeknek.¹⁷ Erre a kérdésre élezte ki — az antiszemitizmus mellett — interpellációját Molnár János is. Az egyetemi nemzeti párt felterjesztése sem csupán a „meggyalázott” kereszt engeszteléseül követeli a kereszt kifüggesztését a tantermekben, hanem elsősorban és minde-

¹⁵ A püspökök és az autonómia viszonyát ilyen értelemben jellemzi *Csáky Albin* levele Wlassics-hoz 1897. júl. 14-én, melyben kifejti, hogy az autonómia a néppárt akciója, mely a püspöki kar csendes szabatásán meg fog bukni. OL. Wlassics Iratok. P 1445. 6. doboz. — A kérdést hasonló módon jellemzi a másik fél oldaláról az autonómia-bizottság tagja, *Apponyi Albert* 1901. febr. 2-i, ugyancsak Wlassics-hoz írt levelében, ahol viszont azt nehezményezi, hogy az eddig elkészült tervezet szerint az egyházi alapítványok változatlanul a püspökök ellenőrzése alatt maradnak s velük szemben az autonómia-szervezet semmiféle valódi reális jogot nem fog nyerni. Uo. 5. doboz.

¹⁶ „Mi realéptünk arra a térre, amelyet a kormány nekünk megjelölt. t. i. pro hic et nunc nena vesszük igénybe a vezetést és a rendelkezést, ámbár Isten és ember előtt jogunk van hozzá . . . De hát az autonómia létrejövételének kedvéért realéptünk arra a térre, hogy feladatunkat a jelleg ellenőrzésében keressük . . .” *Apponyi Albert* levele Wlassics-hoz 1901. ápr. 1. OL Wlassics Iratok. P 1445. 5. doboz.

¹⁷ Az egyetem ünnepe. Magyar Állam, 1900. márc. 13.; A kath. egyetem. Uo. 1900. márc. 23.

nekelőtt az egyetem keresztény jellegének hangsúlyozása végett.¹⁸ Az egyetemi akció szervesen illeszkedik tehát az egyetem jellegéért folyó néppárti kampány haditervébe. Sőt ott kiemelkedő helyet foglal el, hiszen amennyiben sikerül s a keresztet valóban kifüggesztik a tantermekben, az egyetem keresztény jellege ezzel a propaganda aktussal igen komoly lélektani hangsúlyt nyer.

A kereszt-memorandum elutasítása

Kézenfekvő tehát a diákmozgalom helye a néppárti stratégiában. Fentiekből azonban nem ilyen nyilvánvaló az, hogy a diákjobboldal a konzervatív frontnak miért éppen ezzel az osztagával került szoros kapcsolatba, miért a vallásfelekezeti színezetű néppártot favorizálta s nem inkább a nemzeti és társadalmi problémákat előtérbe állító Apponyi-féle Nemzeti Pártot vagy az agráriusokat. A magyarázat abban rejlett, hogy az újtípusú konzervatív front „osztagai” közül a néppárt volt az, amely propagandája középpontjába állította az antiszemitizmust. Amikor mind a kortársak¹⁹ mind a jobboldali utókor²⁰ mint a kor vezető antiszemita szervezetét, sőt az Istóczy-féle antiszemita mozgalom egyenes utódát tárgyalták a néppártot, ez utóbbi vonatkozás több volt, mint csupán egy eszmei hagyomány kései folytatása. Az Istóczy-tradíció a néppártban eleven és virulens örökség volt, amit az egykori antiszemita pártoknak egy sor prominens tagja képviselt, akik ekkor, a századfordulón, a néppárt tagjaiként — s nem mindig szürke tagokként — vettek részt a politikában. Ha túlzás volna is valamiféle Istóczy-frakció létezéséről beszélni az 1900—1901-es néppártban, a volt antiszemita pártiak önálló áramlatot, bizonyos mértékig elkülönült csoportot jelentettek, amely nem kisebb pozíciót tartott kézben a párton belül, mint annak második országos napilapját, a Magyar Állam-ot. E lap főszerkesztője Szemnecz Emil, az Istóczy-párt egykori vezérzsurnalisztája volt, néhány évvel korábban, Szemnecz-cel való személyes összevesztéséig, a lap eszmei vonalának irány szabója Zimándy Ignác törökbálinti plébános, az Istóczy-párt egyik volt vezetője. A Magyar Állam gárdája nyíltan és tudatosan vallotta magát a lapban az antiszemita párt folytatójának.²¹ Irányvonala távolról sem ritt ki az egyéb néppárti propaganda vonalából. A néppárt központja összeállította s kinyomatta a fővárosi „keresztény cégek” lajstromát — azaz bojkott propagandát üzött a budapesti kereskedőtöke ellen; antiszemita heccel harcolt

¹⁸ „Az egyetemi ifjúság és az Egyetemi Kör elnöksége kérje fel az egyetemi tanácsot és a vallás- és közoktatásügyi minisztert, hogy a szent keresztet felmagasztalandó, rendeljék el, miszerint az egyetemen, melynek keresztény jellegét senki sem tagadja (kiemelés — Sz. M.), csak olyan teremben tartsanak előadást, amelyben a szent kereszt ki van függesztve.” Az Egyetemi Kör 1900. máj. 31-i gyűlésén előterjesztett s a memorandumba belekerült egyik határozati javaslatból. Magyar Állam, 1900. jún. 1.

¹⁹ „A néppárt . . . kezdetben . . . ultramontán volt, anélkül, hogy támadó antiszemitizmust propagált volna, ma tisztára antiszemita párt.” *Vázsonyi Vilmos*: Alma mater. Pesti Hírlap, 1900. szept. 15.

²⁰ Így tárgyalja a magyar antiszemitizmus német náci történetírója. *Klaus Schickert*: Die Judenfrage in Ungarn. 2. Aufl. Essen. 1943. 182. l.

²¹ Az egyetemi jubileummal (s a kereszt tördeléssel?) kapcsolatos sajtókampány során a lap egy vezércikke kifejti: az egyetem alapját képező katolikus alapítványoknak az állami költségvetésbe való egykori bekebelezése ellen az egyházi körök — a Magyar Állam javaslatára — minden évben tiltakoznak a képviselőházban. „Ázelőtt a volt antiszemita párt tagjai, jelenben a volt néppártiak teszik meg a »Magyar Állam« javasolta tiltakozást” — írja a vezércikk. A kath. egyetem. Magyar Állam, 1900. márc. 23.

a liberális sajtó ellen.²² s megjelentetette a kor antiszemita „standard művét”, *Petrassevich Géza: Magyarország és a zsidóság* c. könyvét (Bp. 1899). Ez az írás azon kívül, hogy reprodukálja az antiszemita röpiratok szokásos statisztikai táblázatait a „zsidók térfoglalásáról” és felvázolja az „államalkotásra képtelen” destruktív zsidóság világtörténetét Mózesről — Tiszaeszlárig, húsz évvel a Cion Bölcsesi megjelenése előtt leleplezi a párizsi Alliance Israélite Universelle világozszeesküvését és rehabilitálja a spanyol inkvizíciót, mint példás antiszemita intézményt, megkísérli kidolgozni az új típusú konzervatív ideológia átfogó antiszemita variánsát.²³ A néppárt politikájának ez az eleme az, amely az egyetemi jobboldalt vonzza és befolyásolja.

Az új tanév, 1900 őszén a kereszt-memorandumra való válasz várásának feszültségével kezdődik. A Nemzeti Párt a szünetidőben sem pihent: táborával testületileg részt vett a katolikus nagygyűlésen. Szeptember 14-én, egy verekezésbe fulladt gyűlésen, újra sikerül megnyernie a választási harcot s kezébe venni az Egyetemi Kört. Októberben megjelenik az új vezetőség kinyomtatott programjának tekinthető propaganda dokumentum: a Kereszt, zsidó, vallás c. anonim röpirat. Szerzőiként „Egy jogász és egy bölcsész” szerepel, kiadója a Stephaneum. A tucatantiszemita pamflet ihletője — jól láthatóan — Petrassevich könyvének történeti része. Elvileg antiliberális, a liberalizmus társadalmi hordozójának természetesen a zsidóságot tekinti.

Az egyes egyetemi karok 1900 november folyamán tárgyalták meg a kereszt-folyamodványt. A kari tárgyalások során megmutatkozott, hogy a keresztény jelleg megerősítéséért folyó néppárti kampánynak az egyetem oktatói karában is vannak aktivistái, nem kizárólag az Egyetemi Körben. Az nyilvánvaló volt, hogy abban a formában, ahogy a memorandum követeli, a kérés teljesíthetetlen. Minden átmenet nélkül lehetetlen volt, ilyen csapást mérni a liberális kultusz-kormányzatra. A kompromisszumos formula azonban hamar megszületett. Ennek előterjesztését — érthetően — nem a hittudományi kar végezte el. E kar ülésén a kérdés előadója, maga az akkori rektor: Kisfaludy Á. Béla — természetesen nem ellenezte a folyamodványban követelteteket —, ezt a hittudományi kar képviselőjétől nem is lehetett nehezményezni —, de finom taktikai lépéssel maga gáncsolta el saját javaslatát, amikor garanciát és biztosítékot követelt arra az esetre, ha a tantermekben kereszteteket függesztenének ki, hogy a kereszteteket minden körülmények között, mindenki tiszteletben fogja tartani s azok ellen atrocitások nem történnek.²⁴ A kompromisszumos formula a jogi kar előadójától, Concha Győzőtől eredt. Az ő javaslata — melyet a kar el is fogadott s felterjesztett az egyetemi tanácshoz — nem tartotta kívánatosnak keresztet kifüggesztését a tantermekben, de javasolta, hogy helyezzenek el kereszteteket — a keresztény jelleg hangsúlyozása végett — az egyetem reprezentatív helyiségeiben: az aulában és a tanácsteremben. Ez a kompromisszumos formula merül fel a bölcsészeti kar november 30-i ülésén is. Itt a kérdés referense — Lengyel Béla — ugyan a javaslat elvetését követeli, de Margalits Ede filológus, paptanár,

²² Magyarország zsidó sajtója. c. anonim röpirat. Bpest. 1900.

²³ „Magyarország és a zsidóság . . . viszonyában eddig a látszólagos szélesend korát éltük, de most már nyugtalanul érezzük, hogy a vihar kitörőben van. S ez a vihar rettenetes lesz, mert össze lesz benne torlódva nemcsak a zsidó-kérdés, de mindazok az égető, kitörni készülő bajok, melyek lerombolni készültek a XIX. század korhadt társadalmát. Szocializmus, nemzetiségi kérdés, gazdasági válság, közjogi forradalom mint megannyi terhes, sötét felhő tornyosul Magyarország felett. I. m. 3. l.

²⁴ Kisfaludy Á. Béla nyilatkozata. Hazánk. 1901. márc. 22.

prominens klerikális közéleti ember előterjeszti a „Concha formulát” — miután a szavazás lezajlott a 114—1900/1901 iktatószám alatt előterjesztett diákfolyamodványról s azt a kar szinte egyhangúan — egy ellenszavazattal — elvetette, külön javaslatként. A Margalits-javaslatról megejtett szavazás eredménye: 31-ből tizenhét ellene, kilenc mellette, öt tartózkodás — megmutatta, hogy a bölcsészkaron a konzervatív tábor komoly pozíciókkal rendelkezik.²⁵ A karok ülései után az egyetemi tanács 1900. december 13-i ülése 2426/1900/1901 számú határozatában elvetette mind a diák kérvényben előterjesztett, mind pedig — két szavazat többséggel — a jogi kari kompromisszumos javaslatot. A kérdés ezzel csupán az egyetem hivatalos napirendjéről kerül le. Szellőzteti az egyetem falain kívül a konzervatív front sajtója, s nem csupán a néppárté, a függetlenségi párt konzervatív szárnyának orgánuma is vezércikket szentel a kérdésnek.²⁶ Az egyetemen is tovább folytatják a harcot az akció diák- és professzorhívei egyaránt. Margalits a kezdődő 1901-es évben tizenhat folytatásos cikksorozatban veti fel újra a felsőoktatás keresztény jellegének problémáját egy katolikus irodalmi folyóiratban.²⁷ Diákvonalon megbénította az akciókat a Nemzeti Párt belvillongása, melynek következtében decemberben a rektor felfüggesztette az Egyetemi Kör működését.

A kereszt-kifüggesztés

1901 márciusában lejárt a három hónapos felfüggesztés és lezajlott az Egyetemi Kör új vezetőségválasztása, melyen a nemzeti párt újra győztesen került ki.²⁸ Az új vezetőség azonnal elhatározza, hogy nem nyugszik bele a vereségbe, hanem „cselekedni fog”. Alkalmat, hangulati háttérrel, „lélektani pillanatot” kézenfekvően kínáltak a március 15-i ünnepek. Az Egyetemi Kör részéről nem volna opportünus, ha közvetlenül az újraengedélyezés után újra kockáztatná legalitását. Ezért a hangadók elhatározzák, hogy a körtől formailag független akcióbizottságot alakítanak. Megvárják az ünnepség lefolyását, hogy arra hivatkozassanak, az ünnepség hangulata animálta őket tette, viszont március 15-e estjén a nemzeti párt nyolc hangadója megbeszélésre gyűlik össze Budán a Tavaszmező utcai Doktor-féle vendéglőben. Vezér, mint eddig mindig, az Egyetemi Kör 1900/1901-es tanévbéli elnöke: Köpösdy Dezső joghallgató. Mivel kör-i tisztségekben exponált ember, nem akar előtérbe kerülni, egy orvostanhallgatót nevez ki az akció megszervezésére vezérül.²⁹ A vezérkar tehát megalakult. Másnap, március 17-én a vezérkar összehívja megbeszélésre,

²⁵ Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Kar 1900. nov. 30-i rendes ülése jegyzőkönyve. ELTE Levéltár.

²⁶ Bartha Miklós: A kereszt. Magyarország, 1901. febr. 24.

²⁷ Margalits Ede: Magyar tudományosság. I.—XVI. Magyar Szemle, 1901. jan. 20.—máj. 5.

²⁸ Az 1901. márc. 4-én választott vezetőség elnöke, jóval később írt visszaemlékezésében úgy állítja be az Egyetemi Kör felfüggesztésének megszüntetését, mintha az engedmény lett volna a rektor részéről az „ifjúságnak”, hogy levezesse azt a felháborodást, amely februárban újra fellángolt, amikor az egyetemi tanács után a miniszter is elutasította a kereszt-memorandumot. Tahy Endre: Kereszt az egyetemen. Bpest, 1941. 16. l.

²⁹ Tahy: I. m. 17. l. — A függetlenségi párt liberális szárnyának lapja szintén Köpösdy-t és a Tahy által említett orvostanhallgatót tudja az akció kitervelőinek s vezéreinek. Ez a lapközlés megtoldja azzal is, hogy az akcióbizottság zömmel egy „Öse” nevű ősjogász asztaltársaságból került ki. Egyetértés, 1901. márc. 19.

ugyancsak vendéglőbe, az akció végrehajtására kiszemelt összes diákot, 102 főt.³⁰ 1901. március 18-án, a március 15-ét követő első tanítási napon kora reggel, az egyetem épületének kinyitásakor a megszervezett százkét aktivista tüntető menetben végigvonul a tantermeken s előre elkészített fakeresztekkel szegez a falakra. A tüntetők a keresztekkel egyidőben egy nyomtatott plakátot is ragasztgatnak szerte az egyetem épületében. A Stephaneum nyomdában nyomott, „Egyetemi polgártársak”-hoz címzett plakát siet kijelenteni, hogy a kereszt-demonstrációt minden politikai párt külső befolyása nélkül határozták el, s egyben felvillantja az akció ideológiai vezérmotívumát: „Nem egy felekezeti fiai, nem politikai vagy felekezeti pártok befolyásolt vagy sugalmazott eszközei . . . mi tettük azt: a tisztán érző és gondolkozó, — de egyszersmind a magyar közéletet és közérzelmet pókhálójával bevonó hazug és veszedelmes, — mondjuk ki nyíltan: erkölcstelen kozmopolita szellem által el nem vakított, meg nem szédített, magyar keresztény egyetemi ifjúság.”³¹ A plakát aláírójaként „A budapesti keresztény egyetemi ifjúság nagybizottsága” szerepel. Szerzői, a korabeli sajtó értesülése szerint, Köpösy Dezső és Kovács Lajos.³² Amint látjuk, a „nagybizottság” már a plakáton sietett elébevégni a kézenfekvő gyanúnak, hogy az akció mögött a néppárt áll. E gyanú elhárítására eleve kidolgoztak egy elterelő fogást. Az akció résztvevői az azonnal helyszínre siető újságíróknak kijelentették, hogy tettükhöz inspirációt Herman Ottónak, a függetlenségi párt liberális szárnya nagytekintélyű vezérének beszédéből nyertek, melyet a március 15-i diákünnepségen mondott. Az elterelés nem volt különösen leleményes, mivel nehezen volt hihető, hogy a diákokat az a szónoklat animálta a kereszt-akcióra, amelyben egyebek között az a kitétel hangzott el: „Nagy bűn az ifjúságtól az, hogy a keresztet, az emberszeretetnek e szent symbolumát és a szent koronát, államiságunk e jelvényét a napi politika saráival piszkolják be.”³³ Herman egyébként március 20-án nyilatkozatban utasította vissza a beszédére való hivatkozást. A demonstráció incidens nélkül zajlott le. A „keresztesek” tartottak elszigetelődésüktől, minden provokációt kerülni igyekeztek s óvakodtak attól, hogy a tüntetés „zsidóveréssé” fajuljon. A sajtónak adott nyilatkozatukban is elhatárolták magukat minden ilyesmitől.³⁴ A zavartalan lefolyáshoz az a körülmény is hozzájárult, hogy az egyetemi vezetést nem érte váratlanul az akció. A rektor, Kisfaludy Á. Béla a Stephaneum Nyomda alelnöke volt; a nagybizottság plakátját, melyet, mint láttuk, ebben a nyomdában nyomtak, a nyomda személyzete még az akció előtt megmutatta neki. A rektor tehát, mivel a plakát keltezte volt, ismerte a készülő tüntetés időpontját s utasította az egyetem tanácsjegyzőjét, hogy tegyen intézkedéseket.³⁵ Elérkezvén a tanítási idő kezdete, a professzorok többsége megtagadta előadása megtartását, amíg az erőszakkal kitett keresztekeltávolítják. Egyedül Lóczy Lajos földrajztudós volt hajlandó megtartani előadását, s fejezte ki rokonszenvét a tüntetés iránt. Délelőtt fél tízkor a rektor hivatalosan felfüggesztette az előadásokat. Délben összeült

³⁰ *Nagy József*: Magyar keresztény ifjúság. Bpest. 1902. 31. l.

³¹ A plakát eredeti példánya megtalálható: Észtergom. Primási Levéltár. 9A/48 Cat. 41. fasc. 2. 1953—1901.

³² *Egyetértés*, 1901. márc. 22.

³³ *Egyetértés*, 1901. márc. 16.

³⁴ „Antiszemita tendenciájú hangok az egész nap senki részéről sem hangzottak és a mozgalom vezetői kijelentették, hogy erről szó sincs, ilyen kisszerű eszközöket mai működésükben kifejezésre jutott céljaik elérésére nem használnak és helytelenítenek. (Magyarország, 1901. márc. 19.)

³⁵ Kisfaludy Á. Béla nyilatkozata. *Hazánk*, 1901. márc. 22.

az egyetemi tanács, elrendelte az akció szervezőinek s mindenek előtt a nagybizottság plakátja szerzőinek felderítését s elhatározta, hogy ehhez igénybe veszi a rendőrséget;³⁶ elrendelte a keresztiek eltávolítását, két napra felfüggesztette az egyetemen az oktatást s felhatalmazta a rektort, hogy az egyetemet szükség esetén, belátása szerint tovább is zárva tartathassa; végül a tanács felhívásban szólította nyugalomra az ifjúságot.³⁷ A délután folyamán az egyes karok tanácsai is megvitatták az eseményeket.

A nemzeti párt egyetemi köri ellenpártja, a liberális diákpárt, amely beavatkozás nélkül tűrte a kereszt-tüntetés lefolytatását, nem maradt egészen tétlen. Az atrocitásokat el akarták kerülni, viszont azonnal nagypolitikai szintre terelték a dolgot. Már délelőtt értekezletet tartanak a Central kávéházban, küldöttséget menesztenek a függetlenségi párt központjába, a Kossuth Körbe s egy másikat Tisza Istvánhoz azzal, hogy a függetlenségiakat illetve Tiszát parlamenti intervencióra kérik fel a kereszt-akció ellen. Mindkét megkeresett fél azonosítja magát velük, az intervencióval ugyan megvárják az egyetemi tanács intézkedését, s csak akkor tesznek lépéseket a képviselőházban, ha ez az intézkedés — ami nem várható — fennhagyná a kitett keresztet, másrészt akkor, ha a néppárt részéről parlamenti felszólalás hangzanak el az ügyben az akció mellett.³⁸

Másnap, március 19-én reggel a rektor és a dékánok jelenlétében eltávolítják a keresztet. A fegyelmi vizsgálat megindul. Első lépésként Bókay Árpád orvoskari dékán kihallgatja az akció szervezését irányító orvostanhallgatót s követeli tőle, nevezze meg társait. Ez az aktus, valamint az a szándék, hogy esetleges rendőri nyomozásnak elébevigyanak, arra ösztönzi a nagybizottság végrehajtóbizottságát (a szervező nyolcat), hogy elhatározzák, memorandumban megnevezik az akcióban résztvevőket s a memorandum elkészültéig is felszólítják híveiket, egyenként jelentkezzenek a rektornál. A következő nap délben Köpösdy és két társa valóban átad a rektornak egy, a 102 főt megnevező iratot. Ennek alapján a következő napokon lezajlanak a fegyelmi kihallgatások. A nagybizottság igyekszik támadásban maradni. Március 21-én küldöttséget menesztenek Wlassics kultuszminiszterhez s követelik, változtassa meg az egyetemi tanácsnak a kereszt eltávolítását elrendelő döntését. A miniszter elutasító válasza után egy vendéglőben tartott értekezleten elhatározzák, felségfolyamodványban fordulnak a királyhoz, s tőle is követelik a kereszt kifüggesztésének elrendelését.

Az egyetemi tanács április 26-án hirdette ki a 3769/1900—1901 szám alatt elrendelt fegyelmi vizsgálat eredményét. A tüntetés összes résztvevőjét rektori dorgálással sújtották. A fegyelmi büntetés érintett 38 jogászt, 14 orvostanhallgatót, 16 bölcsészt, 1 gyógyszerészhallgatót, a tüntetés 30 műegyetemista résztvevőjének ügyét átutalták a Műegyetem fegyelmi tanácsához.³⁹ A döntés feltárja az egyes fakultások hallgatóinak részvételét a kereszt-akcióban.

³⁶ A negyedik kerületi rendőrkapitány, akit az egyetemi tanács felkért a nyomozásra, néhány nap múlva visszautasította a megkeresést azzal, hogy az akció csupán egyetemi fegyelmi kihágás, a nagybizottság plakátja el van látva törvényes nyomdajelzéssel, egészében az akció nem törvénytelen. Budapesti Hírlap, 1901. márc. 21.

³⁷ Az egyetemi tanács határozatának szövegét közli: Budapesti Hírlap, 1901. márc. 19.

³⁸ A függetlenségi pártvezetés Barabás Bélát jelölte ki szónokul néppárti felszólalás esetére. Egyetértés, 1901. márc. 19.

³⁹ Budapesti Hírlap, 1901. ápr. 27.

A külső támogatók

A mozgalom természetes külső patrónusa, a néppárt óvakodott attól, hogy látványos támogatással tápot adjon az amúgy is élénk gyanúnak, mely szerint ő áll az akció mögött. A néppárti sajtó viszonylag tartózkodó volt, parlamenti támogatásuk egyetlen felszólalásra korlátozódott: Zichy Nándor 1901. március 22-én, a költségvetési vita során nehezményezte Wlassics elutasító magatartását, melyet a keresztetek küldöttségével szemben tanúsított. A keresztmozgalom mellett egyetlen demonstratív egyházi megnyilatkozás, a belvárosi templomban március 26-án a kereszt eltávolítás expiálására tartott „engesztelő ájtatosság”, Pallavicini örgrófné és Győry Teréz grófné rendezésében, „amelyen megjelent a fővárosban időző arisztokráciánk színe-java, hölgyek és férfiak, továbbá a keresztény egyetemi ifjak, a katolikus egyetek tagjai, polgárok oly nagy számban, hogy a tágas templom egészen megtelt”,⁴⁰ inkább az újkonzervatív színezetű arisztokrácia gesztusa volt, mint a néppárt politikai akciója.

A kereszt-mozgalom mellé állt a függetlenségi párt Ugron Gábor—Holló Lajos vezette konzervatív szárnya. Ez a függetlenségi csoport már évek óta kokettált a kialakuló konzervatív táborral, a fentebb idézett konzervatív programröpiratok mind számbavették, mint a konzervatív front tartalmakát. Az új-típusú konzervatív erők egyetemi demonstrációjának támogatása részükről, a nagybirtokos arisztokrata erők felé való tájékozódás számottevő állomása volt. Lapjuk, a Magyarország első peretől kezdve, ha nem is minden tartózkodás nélkül, rokonszenvvel ismertette a diákmozgalom alakulását. Főszerkesztője vezércikket szentel a kereszt-ügynek, mely ugyan megrója a diákokat, hogy nem a függetlenség ügyében tanúsítanak ilyen buzgalmat — azaz miért nem inkább a függetlenségi párt mellett tüntetnek ilyen buzgalommal, de állást foglal a jogi kar kompromisszumos javaslata mellett, mely az egyetem reprezentatív helyiségeiben kívánatosnak tartja a keresztet, és támadja Wlassicsot a diákküldöttséggel szembeni erőlyes fellépéséért.⁴¹

Lényegében az Ugron-féle függetlenségiékének megfelelő tartózkodó támogatást nyújt a formailag független, valójában a volt Apponyi-féle Nemzeti Párt vonalát követő Budapesti Hírlap.

Azonban egyértelmű és fenntartás nélküli rokonszenvnyilvánítások is vannak. 1901. március 21-én felolvassák a nagybizottság értekezletén az ismert konzervatív publicista, báró Kaas Ivor hozzájuk intézett üdvözlő levelét. A nagyszabású konzervatív elvi manifesztum, mely az akciót a konzervatív-keresztény és a leáldozóban levő liberális princípiumok világméretű harcának perspektívájába állítja, nem tartózkodó: „Két kultúra világtörténeti mesgyéjén állunk . . . Mit cselekedtek Önök? A múlt század civilizációjára feltűzték a keresztet . . . Dícsérem őszinteségüket és erkölcsi bátorságukat. Egy hetvenkedő miniszter és félénk professzorok fegyelmi szabályokkal küzdenek a fiatalság okossága, igazsága és hazafisága ellen . . .”⁴² A nagybizottságnak minden oka megvan arra, hogy nyomban elhatározza, a levelet 50 000 példányban kinyomatják s terjesztik az ország egyéb főiskoláin. A levél két napra rá egyébként a sajtóban is megjelenik.⁴³

⁴⁰ Hazánk, 1901. márc. 27.

⁴¹ *Holló Lajos*: Elmékedés. Magyarország, 1901. márc. 24.

⁴² Kaas Ivor levele. A budapesti egyetem magyar keresztény ifjúságának. — A nagybizottság által kiadott nyomtatott röplap. Esztergom. Prímási Levéltár. 9A/48 Cat. 41. fasc. 2. 1953—1901.

⁴³ Hazánk, 1901. márc. 23.

A kereszt-mozgalom nem kényszerül azonban üdvözlőtáviratok és magányos manifesztációk szétszórt és esetleges támogatására és óvatos sajtóhangokra hagyatkozni. Nem hiányzik az egyértelmű és rendszeres sajtótámogatás sem. A taktikázva visszahúzódó klerikális front helyett az új típusú konzervatív erők másik osztaga, az agráriusok veszik át a diákmozgalom nyílt támogatását. A kereszt-akció melletti sajtópropaganda szócsöve az agrárius mozgalom napilapja, a *Hazánk* lesz. A lap meglepő nyíltsággal ki is mondja ezt a munkamegosztás jelleget: „A néppárt tagjai opportunusnak tartották ma még a hallgatást azért, hogy bizonyos tendenciózus irányzatok úgy akarták volna feltüntetni ezt a dolgot, mintha a néppárt manővere volna most, közvetlen a választások előtt. *Mi, akik politikai elkülönítésben vagyunk a néppárttól* (kiemelés — Sz. M.), csak megismételhetjük azt, hogy ebben a tényben (a kereszt-tüntetésben — Sz.M.) nem volt sem politikai megnyilvánulás, sem a felekezet reakciónak szelleme.”⁴⁴ A *Hazánk* állásfoglalása első perctől nyílt és egyértelmű. „A kereszt helyén van s annak ott is kell maradnia” kommentálják azonnal az eseményt.⁴⁵ Ők nem szűken egyetemi ügyként kezelik, hanem az országos konzervatív front részeként, sőt, egy hatalmas erejű, elementáris jobboldali vihar előszelét sejtetik benne: „...nem veszi észre Wlassics miniszter, hogy az egyetemi ifjak háta mögött egy egész világ áll: a feltámadt és szervezkedő keresztény szellem, amely el fogja tiporni azokat, ha miniszterek lesznek is, akik a keresztény hitbuzgalmat a megfenyítendő türelmetlenség tünetei közé sorozzák...”⁴⁶ Hasonlóan Kaas leveléhez, ők is világpolitikai összefüggésben szemlélik ezt a várt és jelzett jobboldali előretörést.⁴⁷ A szorosavett egyetemi ügyben a kompromisszumos formula érvényesülését, a kereszt kihelyezését az egyetem reprezentív helyiségeiben, igyekeznek támogatni saját szervezésű szimpátiányilatkozatokkal.⁴⁸

A másik lap, amely teljes erővel kiáll kezdettől fogva a keresztmozgalom mellett, egy jelentéktelen budakörnyéki katolikus felekezeti színezetű helyi lap, a Buda és Vidéke. Ez a havonta megjelenő, jelentéktelen lapocskát az Istóczy-féle antiszemita párt egy, még összetartó csoportjának orgánuma. Mecénása ugyanaz a Zimándy Ignác törökbálinti plébános, aki éveken át a Magyar Állam vonalát is megszabja, szerkesztője Erdélyi Gyula újságíró és fűzfapoéta, volt Istóczy-párti korifeus. A lap, melynek felekezeti jellegét Zimándy adja, nem csupán az egyházhoz és a néppárthoz kapcsolódik, hanem az agráriusokhoz,⁴⁹ az ebben az időben szintén az új típusú konzervatív mozgalom fontos szervezeteiként tevékenykedő Nemzeti Kaszinóhoz, mint politikai intézményhez⁵⁰ és egy

⁴⁴ *Hazánk*, 1901. márc. 20. — Hasonló elszólás található egy, az agráriusokhoz közel álló; a kereszt-mozgalmat szintén teljes odaadással támogató kisebb lapban. „Kivált a múlt év kereszt mozgalmainak idején jutott sajtáságos helyzetbe a magyar egyetem ifjúsága. Voltak jó barátai, akik ügyét nem merték felkarolni, mert vagy az ifjakat keverték volna pártpolitika hírébe, azért inkább elfojtották rokonszenveiket, vagy mások magukat féltették...” Buda és Vidéke, 1901 szept. (26. sz.).

⁴⁵ *Hazánk*, 1901. márc. 19.

⁴⁶ Uo. 1901. márc. 24.

⁴⁷ Új ideálok. Uo. 1901. márc. 22.

⁴⁸ „A budapesti tudomány egyetem doktorai memoranduma az egyetemi tanácshoz.” Uo. 1901. márc. 28.; „A mozgalom egy előkelő barátja” anonim nyilatkozata. Uo. 1901. ápr. 21.

⁴⁹ Erdélyi a *Hazánk*-nak is rendszeres tárcaírója s házi költője. Tevékenyen részt vesz az agrárius propagandában. Például a rosszul hangzó, idegen agrárius elnevezés helyett meg akarja honosítani a mozgalom számára a „földvédők” elnevezést, s ezt verssel is népszerűsíti.

„Földvédők” c. verse: *Hazánk*. 1901. ápr. 7.

⁵⁰ V-y: Nemzeti Kaszinó. Buda és Vidéke, 1900. máj. (14. sz.).

sajátos politikai figurához, akinek tevékenységére még visszatérünk, Szemere Miklóshoz. A kereszt-akció után azonnal felzárkóznak és félreérthetetlenül azt az ambíciót táplálják, hogy a kereszt-mozgalom orgánumává váljanak. 1901 évi 13-ik számuktól, májustól kezdve a lap fejlécén kereszt szerepel, az egytemi mozgalommal való szolidaritás jeleként. Ők a kereszt-mozgalmat az egykori antiszemita mozgalom újjáéledésének tekintik, illetve igyekeznek azzá fejleszteni. Azonnal kiadják a diákmozgalom számára a zsidóság bojkottjának programját: „A keresztények minden tekintetben szakadjanak el az zsidóktól és külön-böztessék meg magukat a kereszt jelvénye által tőlük . . . Váljon el a keresztény társadalom a zsidó társadalomtól, a keresztény művészet és irodalom a zsidótól, a keresztény ifjúság a zsidótól . . . Inkább éljenek szerényen, nélkülözve, de zsidótól ne fogadjanak el foglalkozást, de ne is juttassanak. Semmit zsidótól ne vegyenek.”⁵¹

A kereszt-esek igyekeztek a maguk részéről kiaknázni a szolidaritásnyilatkozatokat. Az arisztokrata társasági urak és főleg hölgyek rokonszenvennyilvánításainak felhasználására történt izléstelen és ügyetlen kísérlet nem járt sok eredménnyel. A tüntetés utáni napokban az üdvözlő táviratok mellett az egyik diákvezér egy magasrangú hölgytől babérkoszorút kapott. A nagybizottság úgy döntött, hogy ezt a koszorút a mozgalom vezetésében nagy szerepet játszó orvos-tanhallgató egy delegáció élén Bécsbe viszi és a nemrég meggyilkolt Erzsébet királyné sírjára helyezi.⁵² Lényegesen hatásosabb volt az a mód, ahogyan a sajtómegnyilatkozásokat és a mérvadó közéleti tényezők üdvözléseit felhasználták. Ezeknek további publicitást biztosítandó, viszonylag nagy példányszámokban kinyomatták őket rölapok formájában s osztogatták a fővárosi és vidéki diákság körében, megküldték további szerkesztőségeknek, notabilitásoknak, intézményeknek.⁵³

A kereszt-mozgalom visszahatása a néppárt propagandájára

Mint fentebb láttuk, a kereszt-akció legfontosabb igyekezete volt annak a látszatnak kerülése, hogy bármi köze van a néppárthoz. Ez az igyekezet nem korlátozódott csupán a szorosan vett parlamenti néppárttal való kapcsolatok leplezésére. Sokkal inkább harc volt a felekezeti alapon való elszigetelődés veszé-

⁵¹ Erdélyi Gyula: A kereszt. Buda és Vidéke, 1901. ápr. (11. sz.).

⁵² Ennek a koszorúzásnak sorsáról eltérnek a rendelkezésünkre álló gyér információk. Az Egyetemi Kör elnöke utólagos visszaemlékezése szerint az akció bécsi visszhangja olyan kedvező volt, hogy a király maga kihallgatáson fogadta a küldöttséget. *Tahy Endre*: I. m. 31. l. — Lényegesen megbízhatóbbnak tűnik azonban, már konkrétságánál fogva is, a kereszt-mozgalom leginkább ellenlábás orgánumának, a Bánffy Dezső körüli politikai csoport, erősen liberális szellemben szerkesztett napilapjának egykorú állítása, amely szerint a főudvarmesteri hivatal elutasította kérésüket, s nem engedte a koszorút a királyné sírján elhelyezni, úgy hogy a delegáció kénytelen volt a kapucinus kápolna fölött diszponáló Janauschek gvardián tanácsát követve a koszorút egy szentéletű avatás előtt álló tizenhetedik századi szerzetes, Bécs egykori ostromának hőse sírjára helyezni. Magyar Szó, 1901. ápr. 10.

⁵³ A kereszt-mozgalom támogatók és patrónusok írásából a következő rölapokat nyomtatta ki: A kereszt. *Bartha Miklós* vezércikke a „Magyarország” 1901. febr. 24. számából. *Kaus Ivor* levele. A budapesti egyetem magyar keresztény ifjúságának. Budapesti Hírlap: A nemzeti ideál. Bpest. ápr. 13. *Jedlicska Pál* levele. A budapesti egyetem magyar keresztény ifjúságának. *Szemere Miklós* pohárköszöntője a Széchenyi-lakomán. 1897. febr. 7-én. *Gróf Széchenyi Imre* pohárköszöntője a Széchenyi-lakomán. Bpest, 1900. febr. 5-én. Az összes rölapot a Stephaneum Nyomda nyomta. Eredeti példányok megtalálhatók: Esztergom. Primási Levéltár. 9A/48 Cat. 41. fasc. 2. 1953—1901.

lye ellen, kísérlet a diákság protestáns részétől való elszakadás elhárítására. A keresztesek első perctől kezdve hangoztatják, hogy soraikban nagy számmal vannak protestánsok is. Megkísérelnek szerkeszteni külön protestáns szolidaritási diáknyilatkozatokat is. Nem véletlen, hanem ezeknek a törekvéseknek fontos része az a körülmény, hogy röpirataikban a támogató közéleti személyek közül három protestáns notabilitást nyilvánítanak védnökökül s vezérükül. E három notabilitás, mindhárom egyben az újtípusú konzervativizmus protagonistája: Kaas Ivor, Bartha Miklós, Szemere Miklós.

A kereszt-mozgalom és támogatói minden keresztény felekezetet átfogó összkeresztény frontot hirdetnek a keresztényellenes „kozmpolitizmus” ellen. Ez utóbbin a vallásilag közömbös, vagy éppen antiklerikális liberális polgárság értendő — erős antiszemita felhanggal.⁵⁴ Ez az ideológiai koncepció lényegében meghaladja a felekezeti ellentétet és villongást; itt már nem vallási ideológiáról van szó, hanem az újtípusú konzervatív ideológia egy sajátos megfogalmazásáról. A felekezeti egység koncepcióját elsősorban Szemere Miklós és köre képviseli programszerűen. Erdélyi Gyula 1899-ben alakít egy Keresztény Felekezetek Szövetsége nevű szervezetet, melynek programja a keresztény felekezetek egysége az antiszemitizmus jegyében. Ez az egyesület is egyike Erdélyi kísérleteinek az egykori Istóczy-párt újjászervezésére.

A koncepció hat a katolikus-néppárti tábor propagandájára is. A kereszt-mozgalom fellépéséig a néppárti sajtó az éles felekezeti harc jegyében tevékenykedett. Antiszemitizmus és konzervatív eszmék hirdetése mellett bőségesen folytatott propaganda küzdelmet a protestánsok ellen is. Ez a magatartás természetesen nem szűnik meg a kereszt-mozgalom hatására, azonban érezhetően visszaszorul. 1901-től kezdve a katolikus egyház és a néppárt sajtójában is egyre inkább tért nyer a katolikus egyháznak más felekezetekkel szembeni ellentéte helyett az ateizmus és a kereszténység általános, immár közvetlenül politikai tartalmú ellentétének hangoztatása. Az ellenfél mostmár nem a többi konkurráló vallás, hanem az ateista, vallási közömbösséget hirdető polgári demokrácia. Az egyetem jellegéért folytatott harcban mutatkozik először a fokozatos szemléletváltozás. Amint láttuk, már a kereszt-akciót megelőzően is, a katolikus autonómiáért folyó harcba illeszkedő propaganda a katolikus eredetű egyetemen nem katolikus, hanem keresztény jellegéért harcolt. A kereszt-mozgalom kibontakozása folytán egyre inkább ez a keresztény domborodik ki.

A Pikler-ügy

1901. március 23-án a tanítás újra megkezdődött az egyetemen. A keresztesek tovább folytatták agitációjukat a diákság körében, s lépéseket tettek, hogy kezdeményezésüket szervezett mozgalommá növeljék. Külső jelként zománcozott kereszt-jelvényeket gyártattak s azt gomblyukba tűzve hordták. Április 16-án megjelent második program-röpiratuk, Brázovay Kálmánnak, az Egyetemi Kör első, 1899-es vezetősége tagjának: A kereszt című füzeté. Ezt is, mint a mozgalom összes nyomtatványát a Stephaneum adta ki. Brázovay fellépésének

⁵⁴ „Személyes meggyőződésünk és tudásunk (!) alapján állítjuk, hogy abban a mozgalomban számottevően képviselve vannak protestáns ifjak és . . . épen az összes keresztény felekezeteknek ez a tömörülése bizonyosága annak, hogy itt voltaképpen a keresztény szellem és felfogás küzd egy másik ellen, egy nemzetközi áramlat ellen, mely a hit erkölcsi ideáit sorvasztani, kicsinyelni és tekintélyét aláásni igyekszik. Hazánk, 1901. márc. 20.

jelentőségét szintén protestáns volta adta. Ezt a körülményt a röpiratot eleve beharangozó sajtó már előre hangoztatta. Az írás maga tucatantiszemita pamflet volt, inkább agrárius, mint a néppárti hangsúllyal. Elsősorban a mozgalomnak Egan akciója iránti szimpátiáját állította középpontba, s főtüzét a galíciai bevándorolt kocsmárosokra, a „kazárookra” irányította. A kereszt-akciónak egyre szorosabb felzárkózása az agrárius mozgalomhoz élesen kitűnt belőle.

A továbblépést a mozgalommá fejlődés útján a következő akció jelentette. 1901. április 26-án a Hazánkban cikk jelenik meg: Anarkia az egyetemen címmel. A cikk joghallgatók egy állítólagos levelét közli a következő bevezetéssel: „Íme alább következik egy vádirat. Kiállították a joghallgatók egy igen tekintélyes körében. Bevádolnak vele egy tanárt, aki anarkiát kultivál a tudományban és a cinizmust hirdeti az élet vezérelvének.” A „bevádolt” egyetemi tanár Pikler Gyula, a jogbölcselet tekintélyes polgári demokrata gondolkodású professzora. A „vád” fő pontjai: Pikler előadásában a társadalmi osztályok keletkezését a vagyoni különbségekből magyarázza, s így szembekeřül a Tripartitum tételeivel, melyek szerint a magyar nemesség kiváltságai és birtokai érdemek jutalmazásából erednek. „A nemességnek alapja tehát nem a fegyveres hatalom, nem a személyes érdem megjutalmazása, hanem a gseft, a vagyongyűjtés módjainak minél furfangosabb és sokszor erkőlestelen felhasználása.” Másik fő vád szerint Pikler kijelentette volna előadásán: „Az én célom az, hogy az önök szívéből olyan kicsinyes fogalmakat, mint a haza, nemzet kiirtsam.” Végőil, a professzor előadásában becsmérelte a vallást s cinizmust terjeszt azzal, hogy az emberiség történetében a domináns cselekvések indítóokának az anyagi érdeket s nem a magasztos célokért való nemes buzgalmat és hevőletet tekinti.

A cikk indítja az akciót. Április 26-án, a cikk megjelenésének napján, Pikler előadása után felállt Kőpődsy Dezső és felkérte a professzort, „az ifjúság megnyugtatóására” jelentse ki, hogy a cikkben foglalt támadások valótlanok. A tanár természetesen ingerőlten megtagadta a reflektálást a provokációra. Az akció sajtókísérete gondosan hangszerelt volt. A következő nap a Budapesti Hírlap szőszerint közölte a diákvezér Piklerhez intézett rövid dikcióját s az őgyet kommentálva megrőtta a professzort gőgős magatartásáért, kifejtve, hogy Pikler tartozott volna hallgatóinak a felelettel. Ugyanezen a napon, április 27-én Zichy Aladár néppárti képviselő interpellációban szőlította fel a kultuszminisztert, vizsgálja ki a Hazánk leleplezésének valóságát, s ha azok megfelelnek a valóságnak, járjon el a tanár ellen. Április 28-án Pikler nyilatkozatot jelentetett meg a Hazánk-ban, amelyben vállalta a nemesség eredetére vonatkozó, neki tulajdonított nézeteket, viszont megtagadta, hogy a nemzet, mint társadalmi jelenség, problémájának vizsgálatába egy provokatív politikai polémia színvonalán belebocsátkozzék. A nyilatkozathoz mellékelte egy nyílt levelet, melyben dékánja kérésének eleget téve kijelentette, hogy a 26-i cikkben neki tulajdonított szélsőséges kijelentéseket, abban a formában nem tette.

Miután az első menetet a támadók megnyerték azzal, hogy rá tudták a professzort kényszeríteni a neki tulajdonított elferdített kitételek cáfolására, ezzel védekező pozícióba szorították s megteremtették az őgynek azt az atmoszféráját, hogy „Pikler mosakszik, tehát csak bűnős lehet” — a kampány továbblép. Most már általában veszik célba Pikler filozófiáját s bevonják a támadásba, egyetemi előadásain túl, nyomtatott műveit is. A vád: a jogbölcselet tanára a nemzetet, mint a társadalom szervezeti formáját, nem tekinti a társadalmi szerveződés elképzelhető legmagasabb formájának. Ellenkezőleg, azt tanítja, hogy a nemzet történelmileg alakult ki, láncszem a társadalomnak magasabb

integrált egységekbe tömörülése időbeli láncolatában. Magasabb forma a törzsnél, nemzetségnél, viszont majdan még magasabb, a nemzetnél nagyobb egységek fogják felváltani. Ebből következik természetesen, hogy a hazafias-nemzeti érzés nem az elképzelhető legmagasabb társadalmi érték. Ez a szemlélet kozmopolitizmus, a nemzetnek, a nemzeti ideológiának elvi elvetése. Mindez a liberális burzsoázia ideológiája, Pikler az ő szolgálatukban áll: „Pikler úr, amennyire tudjuk, kellő tapintattal és gyakorlati érzéssel bírva békét hagy a kapitalizmusnak, mert érzi, hogy ezt megtámadni a mai viszonyaink közt ezerszer kockázatosabb, mint a hazát vagy épp a vallást csekélyíteni. Sőt amikor a kifogásolható eszközökkel szerzett vagyont arra a piedesztálra emeli, amelyre saját bevallása szerint emelte, még szolgálatokat is tesz neki.”⁵⁵ Az agrárius organum mellett ugyanígy az elvi kozmopolitizmus vádját emeli a függetlenségi konzervatív szárny részéről Bartha Miklós.⁵⁶ Míg fentiek a konzervatív tábor elvi álláspontját kompromisszum nélkül képviselik, a Budapesti Hírlap fejt ki a kompromisszumos taktikai formulát, mellyel már Pikler esetleges eltávolítását is követelni lehet: A tanszabadság minden tudományos nézet hirdetésére jogot ad, ily módon szabadon hirdethető olyan vélemény is, mely kétségbe vonja, hogy a nemzet a társadalom szerveződésének értékes formája. Lehet elvileg anacionális. Ez azonban nem vonatkozhat a jogbölcseletre, mivel a jogi képzés a joggyakorlatot szolgálja, ez pedig jelen esetben a magyar nemzeti állam joggyakorlata. Ezt nem szolgálhatja olyan tan, mely magának a nemzeti elkülönözésre alapozott államnak létjogosultságát vonja kétségbe.⁵⁷ A gyakorlati cél tehát elsősorban Pikler tanári tevékenységének diszkreditálása. A vádnak tehát, ha hivatkozik is a professzor jogfilozófiai munkáira, elsősorban egyetemi előadásaira kell épülnie. Ezen a ponton lepleződik le a támadás előkészített volta. Az egyetemi előadásokról nyomtatott jegyzet nem készült. Ezeket csak az órákon készített feljegyzések alapján lehet ismerni. A liberális sajtóban felmerül az az állítás, hogy az akciót a katolikus egyházi szervezet, a Szent Imre Egyelet, illetve az egyeletet gondozó jezsuiták készítették elő. Itt máris álljunk meg egy pillanatra. A jezsuita kongregációk és a Szent Imre Egyelet később, az ezerkilencszáztíz évesekben a polgári radikálisok elleni harc során kerülnek a politikai harcok előterébe, ekkor szerepük még viszonylag kicsi. Ezzel együtt is azonnal felmerül a kereszt-mozgalom visszahatásaként az a gyanu, annak ellenfelei részéről, hogy ezek az erők állnak a kereszt-akció mögött. Az ellenézés nértékének illusztrálására megemlíthetjük, hogy egy református teológia professzor, a kereszt-mozgalommal legélesebben szembenálló liberális lapban egyenesen a Szent Imre Egyelet feloszlatását követeli.⁵⁸ A Pikler-ügy közvetlen előkészítésének gyanúja Tomcsányi Lajos jezsuita tartományfőnökre háramlík. Egy lap azt állítja, hogy Tomcsányi, nagybőjti diákkonferencia sorozata alkalmával felszólította diák hallgatóit, kísérvék figyelemmel ateista professzoraink működését s előadásait jegyezzék. A páter elsősorban Piklerre és Pauer Imrere hívta fel a figyelmet.⁵⁹ Ezt a vádat néhány nap múlva erőteljesen alátámasztotta Zichy Aladár replikája az interpellációjára kapott miniszteri válasza. A néppárti képviselő ezeket mondja Pikler előadásaiival kapcsolatban: „Csodálatos körülmény, hogy a gyorsírásszerűen történt feljegyzések mind eltűntek, azonban más

⁵⁵ Hazánk, 1901. máj. 1.

⁵⁶ Bartha Miklós: A tanítási szabadság. Magyarország, 1901. máj. 1.

⁵⁷ (C. K.): Egyetemi zavarok. Budapesti Hírlap, 1901. ápr. 30.

⁵⁸ *Tüdő István*: Az egyetemi keresztbotrány. Magyar Szó, 1901. márc. 23.

⁵⁹ Egyetértés, 1901. máj. 3.

jegyzetek mégis kezemhez kerültek . . . Hogy ki csinálta őket, én sem tudom . . . jegyzőjét itt meg nem nevezhetem, nem is ismerem . . . ”⁶⁰

A Pikler-ügy politikai visszhangja lényegesen nagyobb volt, mint a kereszt-akcióé. Maga Ferenc József azonnal referáltat magának az esetről Wlassicsal.⁶¹ A miniszter, aki a kereszt-akcióba csak igen csekély mértékben folyt bele, most élénken részt vesz az ügy felszámolásában: ő utasítja a dékánon keresztül Piklert a cáfoló nyilatkozat megtételére, tárgyal az érintett professzorral, Pikler diákjaival, a dékánnal. Az a hír terjed, amit a miniszter hivatalosan cáfolni kénytelen, hogy jogellenesen, az egyetemi autonómiát megsértve részt vett a jogi fakultásnak az ügyet tárgyaló ülésén. A liberális diáktábor reagálása sem volt már olyan gyámoltalan, mint a kereszt kifüggesztéskor. Pikler nagyszámú diáktáborra az incidens utáni órán tüntet professzora mellett, s 211 aláírással szolidaritási nyilatkozatot juttat el az ügyben ekszponált Budapesti Hírlapnak. Április 29-én Pikler egyetemi előadása előtt újabb szolidaritási nyilatkozatot olvasnak fel. A kivonult kereszttesek ezt közbekiabálással igyekeznek elfojtani. Verckedés robban ki, a botrány teljes. Ahogy a kereszt tüntetéskor igyekeztek leplezni annak antiszemita jellegét, most erről nincsen szó. A támogató sajtó is hangsúllyal — még hozzá leplezetlen helyeslő hangsúllyal — idézi a verekedés és a tüntetés során kiabált antiszemita jelszavakat. Figyelemreméltó — ha erősen fenntartással is kezelendő — az a liberális lapértésülés, amely szerint: „Éljen Istóczy! Éljen Verhovay! és Éljen az antiszemitizmus!” jelmondatok hangzottak el.⁶² Ha ez az állítás, mint mondtuk, fenntartással kezelendő, úgy viszont semmi okunk kételkedni a keresztteseket támogató agrárius organum információinak megbízhatóságában, amely szerint a kereszttesek jelszavai voltak: „Le a kozmopolitizmussal!”, „Fel a kereszttel!”, „Le a zsidókkal!”⁶³ A drasztikus események „nagypolitikai” visszhangja is lényegesen erősebb a korábinál. A szabadelvűpártra való hatása egyenesen kisebb pártválsághoz hasonlítható volt, amennyiben kielezte a konzervatív táborral kötött paktum ellentmondásait, feltárta a konzekvens liberális pártonbelüli tényezők és a konzervatívokkal kötött szövetség mellett álló Széll-csoport latens ellentéteit. A szabadelvű pártvacsora este viharosan tárgyalja az ügyet, Pulszky Ágost és Mezei Mór erőteljes intézkedéseket követelnek, Pichler Győző kilátásba helyezi, hogy interpellál az ügyben. Széll csak nagy nehezen tudja leszerelni a hangos követelést, hogy az ügyben hívjanak össze pártkonferenciát. A liberális ellenzék sajtója nem mulasztja el a lehetőséget, hogy tendenciózus híresztelésekkel élezni igyekezze az ellentéteket. Kézenfekvően adódik, hogy elsősorban az ügyben sokszorosán érintett kultuszminisztert, a kormány egyik legkövetkezetesebben liberális hírében álló tagját igyekezzenek olyan színbe hozni, mintha az ügyben ellentétei lennének Széll Kálmánnal.⁶⁴ Lanszírozzák azt a hírt, hogy 1901 május elsején a minisztertanács megvitatta Wlassics válaszána tervezett szövegét, melyet Zichy Aladár

⁶⁰ Zichy Aladár replikája Wlassics Gyula miniszteri válaszára 1901. máj. 7-én. Képviselőház naplója.

⁶¹ König Károly kabinetirodai referens tolmácsolja 1901. ápr. 28-i levelében a király utasítását. OL. Wlassics-Iratok. P 1445. 7. doboz.

⁶² Egyetértés, 1901. ápr. 30.

⁶³ Hazánk, 1901. ápr. 30.

⁶⁴ Ezek a tendenciózus hírek nem voltak újkeletűek. Széll Kálmán már 1900. ápr. 1-i és 10-i, Wlassics-hoz írt leveleiben panaszkodik, hogy a Bánffy-csoport lapja, a Magyar Szó rendszeresen operál azzal az állítással, mely szerint Wlassics és ő, Széll között ellentétek vannak, s ezek miatt küszöbön áll Wlassics lemondása. OL. Wlassics-Iratok. P 1445. 8. doboz.

interpellációjára szándékozott adni, s azt a kormány többsége, közöttük mindenekelőtt Széchenyi Gyula király személye körüli miniszter élesen elleneztek liberális szelleme miatt.⁶⁵ A hírt a kormány kénytelen volt hivatalosan cáfolni.

A keresztetek lépése, mellyel akciójukat a professzori karra, tehát lényegében az egyetem egész intézményes rendjére kiterjesztették, nem korlátozó-dott egyoldalúan az ellenségül kiszemelt tanár elleni támadásra. Kiegészítette ezt az erőteljes törekvés, hogy kialakítsák a kereszt-akció professzori támogatóinak aktív táborát is. A Pikler-elleni támadással párhuzamosan folyt az „ovációk” szervezése azok mellett a professzorok mellett, akik kedvezően fogadták a kereszt kiheiyezést. 1901. március 27-én ünneplésben részesül Ballagi Aladár, majd március 30-án hangsúlyozott ovációban Lóczy Lajos, az egyetlen tanár, aki megtartotta az óráját a kereszt-tüntetés napján. Az ünneplésnél direktebb kísérlet is történik, hogy erre hajlamos professzort a kereszt-akció melletti szolidaritás demonstrációra provokáljanak. Március 29-én Köpösy Dezső felkéri Bodnár Zsigmondot előadásán, hogy fejtsé ki véleményét a kereszt-ügyről ismert történet-filozófiai koncepciója megvilágításában. A hiú, tipikus mellőzött zseni irodalom-történész, kinek kapcsolatai az újtípusú konzervatív táborral nem ekkor kezdődnek, nem kéreti magát. Egész előadását a kereszt-ügy melletti ideológikus kiállásnak szenteli. A Hazánk is nagyvonalúan részt vesz a professzorok megnyerésében. Március 23-i számában interjút közöl három kereszt-barát professzorral: Ballagi Aladárral, Hatala Péterrel és Margalits Edével. Mint korábban láttuk, már az ezt megelőző számban hasonló interjút kapott a lap a teológiai kar professzorától, az egyetem akkori rektorától, Kisfaludy Á. Bélától. Utóbbi kivételével, mint látjuk, az összes érintett a bölcsészkar tanára. Ezen a fakultáson kezdenek kibontakozni egy, a jobboldali akciókat támogató konzervatív csoport körvonalai. Ez a kar ugyan, mint láttuk, 1900 őszén nem vette át a kereszt-kérdésben a kompromisszumos konzervatív javaslatot, azonban a konzervatív erők itt aktívabbak voltak, mint a jelentősebb jogi karon.⁶⁶ Ez utóbbi jelentős konzervatív tényezői: Timon Ákos, a katolikus autonómia-bizottság tagja és a kompromisszumos kereszt-megoldás atyja, Concha Győző tartózkodóak, noha utóbbi felé futnak tapogatózó hízelgések szálai.⁶⁷

A Pikler-ügy fontos fejlemény az egyetem jellegéért folyó harcban. A konzervatív-egyházi front eddig sem óhajtott megelégedni azzal, hogy a jelleget csupán az általános elvekre való esetleges reflexiókkal védelmezze, hanem igényt támasztott arra, hogy kifogást emelhessen ateista professzorok működése ellen.⁶⁸

⁶⁵ Egyetértés, 1901. máj. 4.

⁶⁶ Az érintett professzorok egyike az 1901-es év nyarán ki is fejti azon véleményét, hogy az utolsó években a bölcsészeti kar, sőt az egész tudományos és művészeti élet légköre konzervatív irányba változott: „Néhány év előtt egy előkelő zsidó bankár ajánlása sokat nyomott a latban, ma talán csak ártalmára lehet az illetőnek. Az egyetemen, legalább a bölcsészeti karban hiába pályázik a zsidó, az akadémiában az idén nem ajánlottak zsidót tagnak. Lassankint középiskolai tanár vagy elemi tanító, bíró, hivatalnok sem igen lehet zsidó. Ha csak kissé elfogadható kereszténnyel áll szemben, mindég ez utóbbit nevezik ki.” *Bodnár Zsigmond*: Az antiszemitizmusról. Buda és Vidéke, 1901. aug. (22. sz.).

⁶⁷ Elsősorban a mozgalom, már említett „előkelő barátja” magasztalja Conchát egekig. *Hazánk*, 1901. ápr. 21.

⁶⁸ Ezt a katolikus autonómia-bizottság munkálatai kapcsán Apponyi is leszögezi egyik *Wlassieshoz írt levelében*: „(a jelleg ellenőrzésében) . . . az ellenőrzés hatóságának eszközei vel kell bírunk, mert mondva csinált befolyással (minő volna az a »jog«, hogy egy ateista professzorral szemben egy esetleg szintén ateista miniszterhez fordulhassunk) megelégednünk annyit volna, mint a magyarországi katolicizmus jövőjét a véletlennek kiszolgáltatni”. A levél kelte 1901. ápr. 1. — tehát már a kereszt-akció után íródott. *OL. Wlassies-Iratok*. P 1445. 5. doboz.

Konkrét lépés egy professzor és meghatározott tanítások ellen most történik először. Az akció azonban, mint láttuk, nem csupán a katolikus autonómia pozícióinak erősítését szolgálja, hanem méginkább a katolikus-néppártin túl az egész konzervatív front eszmei behatolását az egyetemre. A fő eszmei kifogás nem az atheizmus, hanem a kozmopolitizmus. A jól látható cél: politikai pozíciók nyérése az egyetemen, a diákifjúság után a professzori karban is, ideológiai alapon való polarizálódás előidézése által. Ilyen jellegű ideológiai polarizáció eddig ismeretlen volt az egyetemen. Piklert 1900 őszén Concha ajánlotta igen meleg szavakkal ordináriussá való kinevezésre a jogi kar ülésén; abban az időben, amikor a kereszt elhelyezésére vonatkozó, a konzervatív tábor céljait szolgáló kompromisszumos formulát kidolgozta.⁶⁹ Ilyen fajta viszály magvát a kereszt-tüntetés sem hintette el. A professzori kar lényegében egységesen utasította el az akciót. Bizonyos ellentéteket ugyan támasztott az ügy a tanári testületben, olyanokat, melyeket a katolikus autonómia tábor mindig is igyekezett élezni és kihasználni: a professzori kar érzékenységét az egyetemi autonómia megőrzése kérdésében a liberális minisztériummal szemben. Egy, a kereszt-akcióra reagáló miniszteri intézkedés éles ellenkezést váltott ki a tanári karban. A 687. számú miniszteri leirat intézkedéseket rendelt el további tüntetések megelőzésére, s a tüntetések megelőzését az egyetemi tanárok „szoros kötelességévé” tette, sőt felelőssé tette őket a tüntetések meggátolásában. A bölcsészeti kar 1901. március 28-án tartott VI. rendes ülésén éles hangok hangoztak a leirat ellen. Ez a kar — már jelzett konzervatív tagjainak magatartásán túl — annyiban is érintve volt a dologban, mivel feltételezték, hogy a leiratra indokot Lóczy eljárása adott.⁷⁰ Kifejezetten ideológiai ellentéteket azonban a kereszt-akció nem eredményezett. Mind ezért, mind pedig a diákmozgalom további életben, mozgásban sőt mozgósított állapotban tartása végett szükség volt az újabb, még nagyobb visszhangot kiváltó akcióra, a Pikler elleni hajszára.

A Pikler-ügy mérlege kezdeményezői számára nem volt kifejezetten kedvező. A Pikler-előadás előtti verekedés ügyében hozott fegyelmi döntések már nem voltak olyan mérsékeltek, mint a kereszt-kifüggesztés esetében. Az 1901. április 30-i, VI. rendes tanácsülésen az egyetemi tanács 4410/1900—1901 számú határozatában Köpösdy Dezsőt, a kereszt-esek vezérét örökre kizárta az egyetemről. Egy évre kizárták még mindkét tábor két verekedő tagját s többeket megróttak. Vezére elvesztése érzékeny csapás volt a nemzeti párti tábornak. Országos szinten sem járt átütő eredménnyel az akció. Wlassics Zichy Aladár interpellációjára adott válaszában megvédte a tanszabadság eszméjét s visszautasította a professzor eltávolítását követelő hangokat. Bizonyos eredményeket azonban elkönnyelhetett az akció. Maga az a körülmény, hogy itt a miniszter is defenzívába szorult s válaszát nem tudta a konzervatív áskálódás elleni vádbeszéddé tenni, mint korábban a kereszt-tördelési ügyben Molnár apáttal szemben, eredményt jelentett. Volt azonban ennél kézzelfoghatóbb eredmény is: a miniszter közölte — hangoztatva ugyan, hogy a döntés az ügytől függetlenül született —, hogy megszüntetik a jogbölelelet tantárgy kötelező jellegét.

⁶⁹ Concha Győző szakvéleménye Pikler nyilvános rendes tanárrá való kinevezése ügyében 1638/1899/900 aktaszámmal került a kar irattárába. Eredeti példánya Concha hagyatékában. MTA Kézirattár. Concha Győző Iratai. MS 4810/109. 110.

⁷⁰ Az ülés jegyzőkönyve. ELTE Levéltár. 813. sz.

A selmebányai diákkongresszus

A mozgalom továbbfejlesztésének természetes következő lépése volt annak megkísérlése, hogy a mozgalmat átterjesszék a vidéki egyetemekre és főiskolákra. Erre természetes és kedvező alkalomként kínálkozott a májusra kitűzött országos diákkongresszus Selmebányán. Az itteni fellépésre gondosan készült a kereszt-tábor, annál is inkább, mivel a kereszt-ügy visszhangja a vidéki főiskolákon nem volt számukra kedvező. A legkülönbözőbb felekezeti középiskolák, tanítóképzők elárasztották ugyan őket rokonszenvtáviratokkal, ezeknek értéke azonban nem volt valami jelentős. Lényegesen többet értek a katolikus jogakadémiák csatlakozásai, melyek közül legjelentősebb a nagyváradi jogakadémia 54 tagjának üdvözlőtávirata volt. A felekezeti jelleg gyanúja a vidéki főiskolák zömét elriasztotta, a protestáns intézményeket pedig élesen szembefordította. Súlyos volt az ország másik egyetemének, a kolozsvárinak szembefordulása — protestáns színezettel — a kereszt-akcióval, és súlyos volt a két vezető református iskola, a debreceni és a sárospataki főiskolák éles szembefordulása. Debrecen odáig ment ebben, hogy a kereszt-esek részvétele miatt lemondta saját részvételét a kongresszuson. Elsősorban ezen a helyzeten lett volna szükség változtatni. Május elején Köpösdy leutazott Debrecenbe, hogy az ottani diákvezetőséget rábírja határozata megváltoztatására, sőt arra is, hogy képviseltesék magukat a kongresszus előkészítőbizottságának küldöttségében, amely felkéri Széll Kálmánt a kongresszus védnökségének elfogadására.⁷¹ A kísérlet sikertelen volt, a nagybizottság s a nemzeti párt a legrosszabb kilátásokkal nézett a kongresszus elé. Ekkor közbelépett a mozgalom egyik külső patrónusa. Szemere Miklós hivatásos kártyás és versenyistálló-tulajdonos, kártyabotrány miatt állásából elbocsátott exdiplomata, kétszáz-személyes lakomát rendez a Hungária szállóban a nagybizottság tagjai részére, melyre azonban hivatalos a selmebányai kongresszus előkészítőbizottságának 25 tagja is, a mérvadó vidéki főiskolák egyesületi elnökei, vezető funkcionáriusai. A május 10-én lezajlott lakoma félreérthetetlen célja kíségeteni a nagybizottságot fenntávozott szorult helyzetéből, kontaktust teremteni köztük s a vidéki vezetők között, s előmozdítani elszigeteltségük felszámolását. A dolognak előzményei vannak. Szemere és az egyetemi nemzeti párt kapcsolatai nem újkeletűek. A politikai ambíciókat tápláló kártyahős, aki ezekben az években jelentékeny s határozottan politikai színezetű szerepet játszik a Nemzeti Kaszinó életében, felismeri, hogy az egyetemi jobboldali mozgalom támogatása értékes bázist szerezhet számára a politika mezején. 1900 őszén *Fiatal véreim* címen röpiratot ír, elsősorban az egyetemi nemzeti párthoz adresszálva,⁷² az egyetemi ifjúsághoz s homályos politikai irányvonalat vázol számukra. A nemzeti párt 1900 őszi első program jellegű röpiratának egy kitétele sejtetni enged, hogy már ekkor létesült bizonyos kapcsolat a jobboldali diákmozgalom és Szemere között.⁷³ 1901 áprilisában, Kaas Ivor üdvözlőlevele után a nagybizottság a patrónusok írásai között röplap formában kinyomatja Szemere 1897-es Nemzeti Kaszinóbeli pohárköszöntőjét, méghozzá, szemben a Kaas-levél ötezres példányszámával, tízezer példányban. A Bécsben élő Szemere értesülvén a gesztusról, táviratban köszöni meg. Ezt a táviratot a Hazánk-hoz küldi s annak szerkesz-

⁷¹ Magyar Szó, 1901. máj. 10.

⁷² *Erdélyi Gyula*: *Fiatal véreim*. Buda és Vidéke, 1900. szept. 25.

⁷³ A röpirat idézi Szemere szállóigévé vált mondását: „... aki valóban a magyar faj életét látja és ismeri, igazat ad Szemerének, hogy »nem holdog a magyaré!«. Kereszt, zsidó, vallás. Bpest. 1900. 39. l.

tőségét kéri meg továbbbítésára. A lap közli Szemere táviratát s a nagybizottság választát a táviratra.⁷⁴ Ezután kinyomatják még a patrónus Ideál és Fialtal véreim című korábbi röpiratait is új, 5000—5000 példányos nyomásban. A Bécsben élő Szemere helyi képviselői nem csupán a Hazánk szerkesztősége, hanem elsősorban Erdélyi Gyula köre. Feltehető, hogy a felekezetek közötti konzervatív politikai egységfront eme előharcosa szerepet játszott a mozgalom hasonló programjának megszületésében.

Ilyen előzmények után került sor a május 10-i lakomára. A házigazda pohárköszöntőjében kifejtette, hogy „... én megvallom nem esem kétségbe afölött, ha az ifjúság néha túlzásba esik...”⁷⁵ Éjjel egy órakor azután tapintatosan visszavonult s átengedte a megdolgozott terepet a nagybizottságnak. A díszvacsora átalakult értekezletté. Bevezetőt Tahy Endre, az Egyetemi Kör elnöke mondott, majd Köpösdy vette át a szót. Ismertette a kereszt-mozgalmat s természetesen igyekezett megnyerni a vidékieket. A reagálás élénk volt. A kolozsvári egyetemről jöttek közül felszólalt az ottani diákelnök: Asztalos Kálmán és a Kolozsvári Egyetemi Lapok szerkesztője, Bodor Aladár. Hozzászólt az előkészítő bizottság elnöke, a selmechányai Rumpler Ernő és egy kecskeméti küldött is. Mind bírálta a kereszt-akciót, de a helyzet lényegesen enyhült. A résztvevők nem zárkóztak el az együttműködéstől a keresztiesekkel az általános diák- és „össz nemzeti” problémák megoldásában — ha nézeteik átvételéről egyelőre nem is volt szó — s inkább a debreceniek elzárkózását ítélték el.⁷⁶ A vacsorának még egy eredménye volt a keresztiesek szempontjából. Az ülés végeztével két alvezér: Kovács Lajos és a sokat szerepelt orvostanhallgató megalakította a Szemere Miklós Asztaltársaság-ot. A jámbor asztaltársaság név az egyleti törvény kijátszása volt, mely asztaltársaságok részére elengedte a belügyminiszteri engedélyt s az alapszabály készíttést. A szervezet, mely rövidesen elhagyta az „asztal”-t s csupán társaságnak nevezte magát, széleskörű szervezet kiépíttését tervezte, vidéki fiókok hálózatával,⁷⁷ a mozgalommá szerveződés organizációs keretét jelentette. Szemere környezetének másik, már 1899 óta létező organizációja, a Budai Széchenyi Asztaltársaság, szintén Erdélyi Gyula vezetése alatt, azonnal csatlakozott az új egyesülethez.⁷⁸ Ezzel az egyesüléssel a nagybizottság az egykori Istóczy-féle antiszemita párt egyik utódszervezetével fuzionált; Erdélyi Gyula összes egyesülete ugyanis közvetlenül annak tekinthető. Ez a magában jelentéktelen aktus szimbolikus láncszemnek tekinthető, mely összefüggő és folyamatos egyenessé kapcsolja össze az Istóczytól a keresztény kurzusig futó tradícióvonalat.

A kongresszus 1901. május 26—28-án zajlik le.⁷⁹ Budapestet — s ez már magában nem jelentéktelen eredmény — túlnyomórészt a kereszt-irányzat képviseli. Az Egyetemi Kör tizenegy főnyi hatalmas küldöttsége kizárólag belőlük áll, az ellenzéki liberális párt ki van zárva a képviseléstől. E mellett kezükben tartják az egyetem szociális egyesületeinek — ezek külön delegációkkal képviseltetik magukat — küldöttségeit. A keresztiesek kezében van az Általános Egyetemi Segély Egylet és a Mensa Academica. A Szemere-lakomán kötött

⁷⁴ Hazánk, 1901. ápr. 18. és 19.

⁷⁵ Magyarország, 1901. máj. 12.

⁷⁶ Hazánk, 1901. máj. 12.

⁷⁷ Alakuló memorandumát közli: Hazánk, 1901. máj. 14.

⁷⁸ Buda és Vidéke, 1901. máj. (15. sz.).

⁷⁹ A kongresszusról mondottak forrása, amennyiben más forrás megjelölése hiányzik, a kongresszus saját közlönye, a Diákkongresszusi Lapok.

előzetes megállapodás szerint a kereszt-ügy nem lehet kongresszusi téma. Ennek ellenére természetesen azonnal felmerül. Május 27-én, amikor napirend előtt a szervezőbizottság elnöksége válaszol az előkészületekkel kapcsolatosan be-
terjesztett „interpellációkra”, a kérdések szinte mind a kereszt-ügyre vonatkoznak. A kereszt-esek eleve kidolgozott védekezése: a vidékiek ellenérzése téves információkból ered; fórumot kérnek tehát, hogy helyesen tájékoztathassák diáktársaikat. A dezinformáltságért a felelős a liberális sajtó ferdítésein kívül az Egyetemi Lapok, mivel a diáklap — lévén az Egyetemi Kör lapja — taktikai megfontolásból soha egy sort sem írt a kereszt-esek tevékenységéről. E folyóiratot nézve valóban azt sem tudta volna meg az olvasó, hogy a kereszt-eseket erőszakkal kitétték a tantermekben. A kereszt-es hangadók azonban a kérdésben más taktikát választanak. A hozzájuk tartozó Tahyt is dezavualva elfogadják a lap feletti bírálatot. Felszólal Nagy József, az Egyetemi Körnek a kereszt-akciók szervezésében fontos szerepet játszott Irodalmi és Rhetorikai Szakosztálya elnöke s kifejti, valóban bűnös mulasztás volt annak idején nem használni ki a lap adta publicitás-lehetőséget, „mert ez (ti. a kereszt-mozgalom — Sz. M.) nem kicsinyes mozgalom volt, hanem olyan jelentőségű, melynek kihatásai csak a jövőben fognak mutatkozni”. A mozgalmat tehát nem egyszerű egyetemi ügynek, hanem országos jelentőségű politikai mozgalomnak igyecksenek beállítani s propagálni. Erre a napirend előtt kialakult vitánál, melynek kibontakozását korlátozza az előzetes megállapodás, jobb lehetőségnek látszik az, ha nézeteiket a napirendre tűzött témák vitája keretében fejtik ki. Az egyik erre alkalmas téma: a budapesti pedagogicum küldöttének, Folenta Lajosnak előadása A nemzeti nevelés címen. A semmitmondó előadás azt fejtegeti, hogyan lehet és kell az oktatás minden ágát kihasználni a hazafias eszmék terjesztésére. A szemlélet megfelel a kereszt-esekének, de hiányzik a számukra szükséges radikalitás és a konkrét ellenfél ellen irányulás. Ők ennek ellenére nem támadják egy budapesti küldött, velük nem ellentétes szellemű fejtegetését. Az előadást a kolozsvári Bodor Aladár bírálja üressége miatt s szemére veti semmitmondását, hiszen a hazafiasság mindenki által vallott eszme, egy előadás, ami csupán annyit mond, hogy hazafinak kell lennünk, semmit sem mond. Ez a bírálat azután rögtön megadja az alkalmat arra, hogy a kereszt-es küldött Zombory Dezső kifejtse a közmopolitizmus elleni harcnak azt a koncepcióját, amely a Pikler-ügy során formálódott ki radikális alakban. A másik alkalmat kereszt-es manifesztációkra az ún. népegyetem témakör vitája adja. Ez az elnevezés egy kolozsvári szociálpolitikai kezdeményezést jelöl. A népegyetem ismeretterjesztő-népművelő oktatási kampány a parasztság „felvilágosítására”. A téma egyértelműen politikai színezetű. A jelzett szociálpolitikai akció nem jámbor karitatív tevékenység, hanem eleve politikai agitációnak készül. Kiváltó indítéka az agrárszocialista mozgalom. A népegyetem bevallott célja, hogy a parasztság között folytatott agitációval elejét vegyék a marxista-szocialista eszmék behatolásának a parasztság közé. Valamiféle jobboldali célzatú „népközé” járásról volna itt szó, olyasmiről, hogy az egyetemisták kimennek egy-egy faluba, összegyűjtik a népet és népies, helyenként szórakoztató formában, népművelő kalendáriumos „hasznos tudnivalók”, egészségügyi, termelési, jogi tanácsokba burkolva szocialista-ellenes szónoklatokat tartanak. A téma politikai, de nem pártszínezetű, a szocializmus elvetésében, mint általában a nacionalizmus igenlésében egységes a hivatalos politikai világ az agráriusoktól a szabadelvűeken át a függetlenségiekig. A kolozsváriak fejtegetéseibe beszüremlenek bizonyos agrárius hatások, és érezni az antiszemita agitáció — főleg Egan — hatását. A falusi népet nyomorbadöntő

zsidó kocsmárosokról és szatócsokról, ezek uzsorájáról szó esik, de nem központi kérdésként, hanem elsősorban mint olyan tényező, mely a nyomorba taszított parasztokat a „szocialista agitátorok karjai közé kergeti”. A keresztesek központi helyre állítják a vitában az antiszemitizmust, s ennek érvrendszerében fejtik ki az új típusú konzervativizmus liberalizmus kritikáját. Megoldásként az agrárius szociálpolitika ismert tételeit hangoztatják. A harmadik téma, ahol fellépnek, az iparpártolás. A függetlenségi ízű vitatémát, ahol annak kitűzői a magyar ipar osztrák konkurrencia elleni védelméről óhajtottak értekezni, szintén agrárius agitációvá változtatják, kifejtvén, hogy a magyar ipar tradíciót — tehát hazafiasságot — őrző gerince a kisiparosság. A nemzeti iparvédelem ezek védelme a kozmopolita-liberális zsidó nagytőke megsemmisítő konkurrenciája ellen.

Az agrárius agitáció nem egészen hatástalan. A kongresszus hajlamos őket, ha talán mérsékeltebb változatban is, elfogadni. Konkrét sikert is könyvelhetnek el; a kongresszus elfogadja javaslatukat, mely indítványozza: üdvözljék táviratban Szabadka városát abból az alkalomból, hogy az beadványban követelte az agráriusok ismert reformjavaslatának, az adómentes birtokminimumnak, az ún. homesteadnek törvénybeiktatását. A kongresszuson elvi liberális ellenvélemény nem hangzik el a keresztesek agitációjával szemben. A közönség láthatóan inkább fogékony eszméikre, mint ellenséges. Az elszigeteltségből kitörniük ugyan nem sikerül a kongresszuson, aktívan újabb vidéki erők nem zárkóznak fel kezdeményezésükhöz, de a hangulat enyhült. Éles ellenkezés csak olyan provokatív javaslatokkal szemben mutatkozik, mint például egy, a keresztesekkel szoros kapcsolatot tartó s a következő tanévben már a budapesti egyetemen feltűnő kassai jogakadémiai hallgató indítványa, aki javasolja a zománckereszt elfogadását egységes magyar diákjelvényül. Itt élesen mutatkozik az ellenérzés, ezt azonban nem annyira az új típusú konzervatív ideológia elvetése inspirálja, hanem sokkal inkább a budapesti egyetem leplezetlen hegemoniatörekvése iránti lokálpatrióta ellenszenv.⁸⁰

A kereszt-mozgalom egyetemi és külső ellenfelei

A kereszt-mozgalom résztvevőinek számát többé-kevésbé biztosan megállapíthatjuk ezer körüli számban, mivel ők magukat következetesen „ezer magyar ifjúnak” nevezték, s valóban hozzávetőleg ennyi (pontosan 1030) aláírást gyűjtöttek össze Nemzeti ideál című programröpiratukra. A hozzájuk közelálló agrárius napilap is nyolcszázra becsüli a mozgalom híveinek számát.⁸¹ Ez a szám, mint az idézett program-röpirat kifejti, magában foglalja a mozgalom összes szimpatizánsát — közöttük feltehetően az 1901. március 22-i keltezésű műegyetemi szolidaritási ív 365 aláíróját⁸² s vidéki híveit. Az aktív mag lényegesen kisebb volt. A kereszt-kihelyezést, mint fentebb láttuk, 102 fő hajtotta végre. A Szemere-Jakomán a nagybizottság 200 fővel vesz részt. A program-röpirat erre az időszakra 250 tagot említ, továbbiakra pedig azt állítja, hogy az 1902-es tanév kezdetén a nagybizottság — megnövekedve — 600 fős létszámmal lépett be hivatalosan az Egyetemi Körbe.⁸³ A kereszt-mozgalom távol volt

⁸⁰ (-5.-): A selmeci diákgyűlés. Gaudeamus, 1901. jún. 15.

⁸¹ Hazánk, 1901. ápr. 17.

⁸² Budapesti Hírlap, 1901. márc. 23.

⁸³ Nemzeti ideál. Bpest. 1901. 76. l.

tehát attól, hogy az egyetemi ifjúság zömét átfogja. Jellege amúgy is inkább elit-mint tömegmozgalom volt. Hatszáz-ezer ellenfelet vele szemben az egyetemi liberális tábor, az 1899 óta több egyleti vezetőségválasztáson kisebbségben maradt reformpárt is ki tudott állítani. A kereszt-tüntetés napján az első liberális tiltakozó manifesztumot kétszázán írják alá⁸⁴, az erőviszonyok számszerűen tehát nagyjából egyenlőeknek vehetők. A kereszttesek fölénye tudatosságukban, aktivitásukban és szervezettségükben van. Mindhárom jellemvonás egyben külső támogatóikról is elmondható. A liberális ellenfél szervezetlen, passzív, kizárólag védekezésbe szorul. A Pikler-ügy rázza őket fel annyira, hogy a tanév végére ők is tömörülni kezdenek, s létrehozzák előbb a Gaudeamus, majd az 1902 őszi tanévkezdéssel a Magyar Egyetemi Ifjúság című diáklapokat. Ekkor, ősszel, az egyleti választásra újrászervezik a reformpártot is. Propagandájuk nagy mértékben az ellenfélhez igazodik. Nem elvi liberalizmust szegeznek velük szembe, hanem az újkonzervatív nacionalizmussal a függetlenségi nacionalizmust. Ha a kereszttesek a keresztet ajánlják egységes diákjelvényül, ők vele szemben a magyar címet. Szemere és Károlyi Sándor kultuszával a Kossuth-kultuszt állítják szembe. Az agrárius antiszemitizmussal és szociális demagógiával szemben nemzetiségpolitikai demagógiával is operálnak. Szerintük a keresztmozgalom „ahelyett, hogy a pusztuló alföldi magyarságot és a székelységet sietne megmenteni, ruthéneket ment és Egant gyászol”.⁸⁵ A kereszttesek bizonyos „mozgalmi” módszereit is elsajátítják. Az új tanévet ők is azzal kezdik, hogy az újjáalakult reformpárt üdvözlés sorozatot intéz külső támogatóihoz, szimpatizáló lapokhoz.

A kereszt-mozgalom egyetemen kívüli ellenfelei közül elsősorban a magyar szabadkőművesség az, amely visszahatásként elhatározza az egyetemi liberális csoport aktív támogatását és politikai irányítását. A Szimbolikus Nagypáholy Szövetségtanácsa, a magyarországi szabadkőművesség csúcsszerve, 1901. május 6-i ülésén reagál először a kereszt-mozgalom támasztotta reakciós offenzívára. Az ülés megtárgyalja a politikai és propaganda ellenoffenzíva módozatait.⁸⁶ A megbeszélés alapján egy hónap leforgása alatt lezajlik a szabadkőműves hírlapírók tanácskozása, mely a reakciós offenzíva elleni sajtókampányról tárgyal, s megfontolja egy új liberális napilap alapítását, s összeül a szabadkőműves tanárok értekezlete az egyetemi reakció visszaszorításának módozatai megbeszélésére. Ez utóbbi előterjeszti javaslatait a Szövetségtanács június 3-i ülésén. Határozat születik egy ún. lufton bizottság felállításáról, melynek feladata a szabadkőműves szülők egyetemi hallgató fiai szellemi és politikai fejlődésének figyelemmelkísérése és liberális szellemben való nevelése, észmei irányítása. A szabadkőműves atyák gyermekeinek óvása a szélsőjobboldali irányba való kisiklástól, persze igen szerény cél. A vita több résztvevője követelte, hogy a tervezett bizottság működése ne szorítkozzék a „testvérek” fiai s esetleg ajánlott szimpatizánsok gondozására, hanem általában foglalkozzék az egyetemi ifjúság liberális szellemre való befolyásolásával. Ezt a „maximális programot” az ülés ugyan, félve a támadásoktól, nem vállalta, azonban félreérthetetlen volt, hogy ha a bizottság működni kezd és ez a működés elér bizonyos méretet, hatása minden-

⁸⁴ Budapesti Hírlap, 1901. márc. 19.

⁸⁵ Magyar Egyetemi Ifjúság, 1901. dec. 1.

⁸⁶ OL. Szabadkőműves Levéltár. P 1083. Szimbolikus Nagypáholy Szövetségtanácsa 1901. máj. 6-i ülése jegyzőkönyve.

képpen ilyen irányú lesz.⁸⁷ A bizottság maga csak jóval később, 1902 májusában alakult meg,⁸⁸ ettől kezdve azonban a szabadkőművesség figyelemmel kísérte az egyetem politikai életét, s igyekezett ellensúlyozni a jobboldal előnyomulását. Elsősorban a klerikális szervezeteknek az egyetemi ifjúság jóléti és szociális szervezeteiben szerzett befolyását igyekezett ellensúlyozni, s a kiterjedt szabadkőműves jóléti tevékenységén keresztül pozíciókat nyerni e területen. Néhány évvel később a szabadkőművesség ekkor kezdődött politikai aktivitásának eredménye volt, egyebek között a Galilei Kör létrejötte.

A szabadkőművesség után legközelebb Vázsonyi Vilmos demokrata pártja állott az egyetemi liberális táborhoz. Az 1901-es tanévben, amíg át nem térnek az erősebb függetlenségi párthoz való közeledés taktikájára, az egyetemi liberálisok lényegében Vázsonyi mozgalmának egyetemi szárnyát jelentették. Ezt a kapcsolatot egyik részről sem igyekeztek leplezni. Az egyetemi liberálisok hangadói rendszeresen cikkeztek Vázsonyi lapjában, az Új Század-ban.

A harmadik, az egyetemi liberálisokat rendszeres sajtótámogatásban részesítő politikai csoport Bánffy Dezső köre volt. A bukott miniszterelnök élesen szembenállott az új típusú konzervatív tábor mindkét irányzatával. Széll Kálmánnal és az agráriusokkal szemben a szabadelvű párt tőkés liberális elemeit igyekezett megnyerni, a néppárttal szemben a reformátusokat. E célok érdekében a Bánffy-csoport lapja nem csupán radikális ellenzéki képviselet, hanem a legkombattansabbnak számító elvi liberális orgánus volt. E lap, a Magyar Szó, a kereszt-mozgalom legharcosabb ellenfelei közé tartozott, a kereszt-mozgalom egyetemi ellenlábasai szócsöveként lépett fel,⁸⁹ s szerkesztője párbajt is vívott az egyik „keresztes-vezérrel”.

A kereszt-mozgalommal szemben foglalt állást a függetlenségi párt Eötvös Károly—Herman Ottó vezette liberális szárnya. Lapjuk, az Egyetértés rokonzenével tudósított a kereszttesekkel szembenálló egyetemi erők megmozdulásairól. Támogatóik közé sorolhatták ez utóbbiak még a szabadelvű párt liberális elemeit: Pichler Győzöt, Mezei Mórt s kisebb mértékben Tisza Istvánt is. Utóbbi két párt illetve pártfrakció támogatása azonban rendszerellen rokonzenenyilatkozatokra korlátozódott. Voltaképpen inkább a kereszttesek ellen, mint a liberálisok mellett foglaltak állást, s utóbbiakban inkább a törvényes állapotot védő birtokonbeliüket, mint az elvi liberálisokat pártfogták.

A kereszt-mozgalom vége

■ Az 1901-es tanév kezdetén a Nemzeti Párt, melybe most már hivatalosan is belépett a nagybizottság, újrakezdi a kampányt a vezetőségválasztásra. A harc elsősorban továbbra is a vidéki egyetemek megnyeréséért folyik. A selmecbányai kongresszus egyik döntő tapasztalata volt, hogy a vidéki diákság nem ismeri céljaikat, követeléseiket, csupán a néppárthoz fűződő kapcsolatukról, klerikális színezetükről van tudomásuk. A tanévet tehát két programfüzet kibocsátásával kezdik. A Nemzeti Párt kiadja Nemzeti ideál című brosúráját, a Szemere Miklós

⁸⁷ OL. Szabadkőműves Levéltár. P 1083. Szimbolikus Nagypáholy Szövetségának 1901. jún. 3-i ülése jegyzőkönyve.

⁸⁸ A lufton bizottság első ülése 1902. máj. 16-án volt. Ekkor kidolgozták ügyrendjüket, melyet azután a Szövetségének 1902. jún. 2-i ülése fogadott el. OL. P 1083.

⁸⁹ Például megjelentette egy bizonyos „A keresztény ifjak nagybizottságának» ellen-súlyozására alakult ifjúsági nagybizottság” anonim manifestumát. Magyar Szó, 1901. márc. 24.

Társaság pedig a Szemere Miklós és a magyar ifjúság című füzetet. Ezek fejtik ki az általános politikai programot, remélve, hogy a platformhoz a vidék is fölzárkózik. A Nemzeti ideált megküldték az összes miniszternek, az egyetemi és jogakadémiai tanároknak, közép- és szakiskolák igazgatóinak, ifjúsági egyesületeknek, közéleti személyeknek, arisztokratáknak. Mivel a vidék megnyerése jórészt a protestánsok felekezeti ellenérzésének leküzdésén múlt, ennek előmozdítására novemberben újnyomatják a könyvet s a második kiadást megküldik a protestáns püspököknek egy levél kíséretében, melyben hangoztatják mozgalmuk felekezeti színezet nélküli voltát.⁹⁰ Az áttörés most is elmarad. A vidéki főiskolák ugyanúgy reagálnak, mint tavasszal. Október 31-én a debreceni jogakadémia diákegylete utasítja el határozatban a Nemzeti ideált, november 10-én a sárospataki. Ugyanezen a napon, november 10-én jelenik meg a Kolozsvári Egyetemi Lapokban Ady Lajos elítélő bírálata a könyvről. Az éles ellenzők sora egyvel bővül is, december 12-én a selmecbányai Bányász és Erdész Akadémiai Kör utasítja el határozatban a Nemzeti ideálhoz való csatlakozást. Magában Budapesten sem egyértelmű a fogadtatás, az Állatorvosi Főiskolai Lapokban és a polgári iskolai tanárképző diákegyületének lapjában, a Pedagógiumi Lapokban szintén elutasító reagálások jelennek meg. Csak a két korábban felzárkózó katolikus jogakadémián, a nagyváradi és a pécsin alakul a tanév elején a budapesti mintájára nemzeti párt, azonban egyik helyen sem sikerül az egyleti vezetést megszereznie.

A keresztet tábor még próbálkozik bizonyos tevékenységgel. Felkapják a kolozsvári egyetemisták által kezdeményezett „kuruc-brigád” akciót. E hangzatos név mögött a német Burschenschaft szervezetek meghonosítása rejlik, azonban sajátos magyar kosztümben. Kuruc kosztümbes egyetemi testületek alakítása, melyek egyaránt keretét képeznék a diákság „magyaros mulatozásainak”, valamint, összekapcsolva az university extensionnak a selmecbányai kongresszuson megtárgyalt eszméjével — a parasztság közötti agrárius agitációnak. Megszervezésüket a budapesti egyetemen a nemzeti párt veszi kézbe, hangzatos volta viszonylagos popularitást ad az akciónak. Végigvinni azonban nincsen erejük. A mozgalom lendülete megtört, a kurucbrigád felállítására nem kerül sor.

Szervezettebben és rendszeresebben működik a Szemere Miklós Társaság. November másodikán megkoszorúzzák a Széchenyi-szobrot, néhány nappal később a Műcsarnokban a Szemere-család színeivel díszített ezüst palmaágcskákat tűznek több „magyar tárgyú és magyar zsánerű” festmény rájárára — a kozmopolitizmus elleni harcot ily módon kiterjesztve a képzőművészet területére is —, december 17-én kilenc tagú küldöttséggel tisztelegnek Károlyi Sándornál s felajánkoznak, hogy követik a gróf zászlaját, melyen az áll: „Magyarország a magyaroké”. A társaság legfeljebb százfőnyi tagsága azonban kevés ahhoz, hogy bármit mozdítson.

A fokozatosan elszigetelődő, befulladás mozgalomnak két további esemény megrendíti erkölcsi hitelét. 1901 őszen Budapesten volna esedékes az azévi nemzetközi diákkongresszus. Megszervezése automatikusan az Egyetemi Kör vezetőségének feladata. A Nemzeti Párt számára felvillan a remény, hogy amit Selmecbányán nem tudott elérni, azt talán most, a nemzetközi kongresszuson kijerőszakolja a külföldi nagy katolikus diákszervezetek delegációi tapsviharának szuggesztíója. A nemzetközi kongresszus még meghozhatja az áttörést a magyar

⁹⁰ Magyar Egyetemi Ifjúság. 1901. nov. 20.

diákság szélesebb tömegei felé. A szervezés első lépései lázasan indulnak, amikor a kormány az előző év rendzavarásaira hivatkozva a kongresszus magyarországi megtartását megtiltja. A súlyos erkölcsi vereséget rögtön követi egy még súlyosabb. A mozgalom új vezére, Köpösdý Dezső utóda, egy frissen végzett fővárosi tisztviselő, Kecskeméthy Győző, november utolsó napjaiban jelentős sikkasztott összeggel külföldre szökik. Ez a botrány kivégzi a már előrehaladásában megtorpant mozgalmat. Most már a külső támogatók sem tudnak segíteni, kik megkísérlik, hogy a közhangulat ellen hassanak. Szemere lapja a vallástalanság elharapózásával mentegeti a megtévedt diákvezért⁹¹, egy, a későbbi szélsőjobb-oldali mozgalmakban szerepet játszó gróf, Dessewffy István pedig a nyílt levélben, melyben a Nemzeti ideál szerzőit üdvözli, kifejezi örömét, hogy a röpirat elkészítésében Kecskeméthynek semmi szerepe nem volt (nb. közismert volt, hogy a röpirat szerzője Kecskeméthy)⁹².

A kereszt-tábor ereje már csak annyira futja, hogy decemberben még egyszer megszerzi az Egyetemi Körben a vezetést. További akciók már nincsenek. Tavaszra a mozgalom halott.

A kereszt-mozgalom ideológiája

Az egyetemista megmozdulás három elvi program-brosúrája⁹³ a jobboldali radikalizmus eszmei előtörténetének talán legérdekesebb dokumentumai. Minden oldalra kiterjedő pontossággal foglalják újabb szintézisbe a kilencvenes években kialakult konzervatív gondolkör minden elemét. Azonban nem csupán összefoglalták, hanem valóban tovább is fejlesztették. A gondolkört az arisztokrácia munkálta ki, ez az újrafogalmazás már egyértelműen a dzsentri variánsa, melyben saját programját önti formába. Maga a diákmegmozdulás, mint láttuk, teljesen az arisztokrata irányzatok inspirációja és irányítása alatt állt, de már a dzsentri követelései mozdultak meg általa. Az arisztokrácia ellenőrzése alatt, hozzászmulva, kevés önállósággal, de a diákzavargás a honorációt dzsentri első viszonylag önálló szava a politikában. A századforduló éveiben már az egész közélet visszhangzik a dzsentri birtok tönkremenetelének problémájától. A dzsentri hanyatlásának kérdése a magyar publicisztikában először a nyolcvanas évek elején merül föl. Egyik összetevője ez a kérdés már akkor a kapitalista prosperitás krízisének, melynek másik szimptomája az Istóczy-féle mozgalom. Akkor Beksics nevezetes röpirata, a Társadalmunk és nemzeti hivatásunk fogalmazza meg a polgárosodást vállaló dzsentri álláspontját a kérdésben, a burzsoáziává átfelldő dzsentri koncepcióját. Vele szemben Margittay Dezső szépi-író képviselte az intranzigens dzsentri álláspontot.⁹⁵ A kilencvenes évek elején az agrárius megnyilatkozásokból még nem hiányzik a bírálat a dzsentri felé — ha felkarolják is ügyét —, hogy saját hibái: költekező, könnyelmű életmódja gátolják burzsoává válását. Most már más hangok is hallatszanak. A Darányi-féle telepítési szakértekezleten, ahol már külön téma a középbirtok szanálásának

⁹¹ Zombory Gyula: Az „istentelenek”. Buda és Vidéke, 1901. dec. (35. sz.).

⁹² Magyar Egyetemi Ifjúság, 1901. dec. 1.

⁹³ Nemzeti ideál. Mit akar a magyar ifjúság? Kibocsájtja Ezer magyar ifjú. Bpest. 1901. Szemere Miklós és a magyar ifjúság. Szerk. Kováts Lajos. Bpest, 1901. Nagy József: Magyar keresztény ifjúság. Bpest. 1902.

⁹⁵ Margittay Dezső: A gentry marad. Bpest. 1885.

kérdése és ezzel kapcsolatban részesedésük az esetleges telepítésekben, Rákosi Jenő (nem a dzsentri, hanem az arisztokrácia exponense) kifejtji: a tönkrement dzsentri birtokát megvásároló új birtokosok azért tudnak megélni ezekből a birtokokból, azért nem mennek ők is tönkre, mint elődeik, mert „nem teljesítik azokat a kötelességeket, amelyeket a régi középbirtokosság teljesített”. Az egyetemista mozgalomban ezeken kívül más szempontok is hatnak. Az értelmiségi pályára szorult dzsentri és a hozzá asszimilálódó egyéb középosztályi elemek kenyérféltése a polgári származású — és ami fontosabb a származásnál (hiszen a dzsentrihez asszimilálódott értelmiség jelentős része is polgári származású volt) polgári mentalitású értelmiségi rétegek konkurenciájától. Ebben a mozgalomban merült föl először problémaként komoly formában a zsidók beáramlása az egyetemekre, számarányuk az értelmiségen belül.⁹⁶ Reakció volt az egyetemen kialakult antiszemitizmus a polgárság politikai öntudatosodására is. Eddig a polgárság a szabadelvű pártba tömörült. Más képvisellete a szorosán vett politikai közéletben nem volt. Most azonban az agráriusok fellépésével szemben a merkantil irányzat is kezd kialakulni, politikai profilt ölteni. A kereskedelmi kamara és a budapesti kereskedelmi csarnok is mozgolódnak, élükön agilis vezérükkel, Sándor Pállal. Ennél is jelentősebb azonban Vázsonyi Vilmos fellépése. (Az 1901-es választáson indul először.) Vele először jelenik meg a tisztán polgári és nem köznemesi liberalizmusnak formátumos politikai egyénisége. A konzervatív jobboldal a nyolcvanas évek végén s a kilencvenes évek elején nem vállalta a konfrontációt a polgári fejlődés erőivel, s a közjogi harc bástyája mögé vonult. Ez marad stratégiája egészen az első világháború kitöréséig. Csak viszonylag kis része vállalta a konzervatív tábornak, az adott struktúrában őket tekintetjük szélsőjobboldalnak, akik a polgári erőkkkel való nyílt szembe fordulást akarták, s ebben a harcban nem a közjogi, hanem a szociális demagógiával akartak tömegbázist szerezni. A közjogi harc esataterén a frontok közötti állásfoglalásban zavartan, eldöntetlenül álltak. Most azonban saját szándékolt frontvonaluk túloldalán megjelent az ellenség. Megjelent az a polgári erő, mely szintén a polgári fejlődést tekintette a politika lényeges kérdésének, s nem 67-et vagy 48-at, s ezen a fronton szembeszállt az agrárius-néppárti szélsőjobboldallal. Az egyetemi megmozdulás már nyíltan őket tekinti ellenségnek. Ez tükröződik a közmopolitizmus problémában s ennek továbbfejlesztésében a kereszt-mozgalom kezén: a keresztény-magyar jelszó kialakításában. A politikai front eltolódása a közjogi problémáról az osztályharcot direkt módon tükröző problémákra nem jelentett eltávolodást a nacionalista ideológiától. Jelentette azonban a nacionalista ideológia lényeges formaváltozását. Ez az ideológia addig kialakult hagyományos formáiban, amilyen a függetlenségi nacionalizmus is volt, nemzeti ellenségnek valamely más népet, idegen nemzetet tekintett. Most változás történik e téren. Az újtípusú konzervatív tábor közmopolitizmus-bírálata a kérdést másként veti fel. Eddig a nacionalizmus a konkrét nemzet vélt vagy valódi érdekeit képviselte más konkrét nemzetek ellentétes érdekeivel szemben. Most a nemzeti probléma úgy vetődik fel, hogy a polgári fejlődés előrehaladása vonalát képviselő irányzatok: elvi liberalizmus, polgári demokrácia, munkás-

⁹⁶ „(Az Egyetemi Nemzeti Párt) Keletkezésének belső okait megtalálhatjuk az ifjúsági élet tüneteiben, azokban, hogy az egyetem falai között idegen fajú ifjúság oly nagy számmal kezdett érvényesülni és jelentkezni, amely szám az egyetem magyar ifjúságának pozícióit immár veszélyeztette. A Reformpárt túlnyomóan ilyen elemekből állott. Nagy József: Magyar keresztény ifjúság. Bpest. 1902. 21. l.

mozgalom elvileg szembenállanak a nemzettel, mint a társadalom szerveződési formájával — ez jelenti kozmopolitizmusukat, azt elavultnak tekintik s más, korszerűbb szerveződési formával szándékoznak felváltani. Ez — a konzervatív ideológia interpretációjában — tükrözi a nagyvárosias kapitalista fejlődésnek a nemzeti kereteket aláásó hagyományokat, konzervatív értékeket — a nemzetnek mint társadalomszervezési formának feltételezett összetartó faktorait — az ezzel szorosan egybeszővődött nemzeti mentalitást felbomlasztó jellegét, mely a tradicionális keretek felbomlasztásával mindenütt kialakítja az egész világon egyforma, sivár, lélektelen nagyvárosi civilizációt. A liberális-demokratikus politikai erők elleni harc tehát, mint nemzeti probléma, magának a „nemzeti létnek, nemzeti mivoltnak” védelme jelenik meg. Hasonló történik a vallásos ideológia terén is. A felekezetek közötti ellentét helyébe a magát a vallást fenyegető liberális-demokrata atheizmus veszélye elleni harc lép. A nemzeti és a vallásos problematikát tehát transzponálják a belpolitikai osztályharcra, s ezzel megkísérik a nemzeti és vallásos érzület hallatlan emocionális energiáit a belpolitikai ellenfélre irányítani. Ez az ideológiai transzponálás jut kifejezésre összevontan a kereszt-mozgalom „keresztény-magyar” jelszavában. A probléma nemzeti színezetét alábástyázza az antiszemita interpretáció, amit a kérdésnek a diákmozgalom kezdettől fogva ad. Az elvont politikai-ideológiai irányként ható kozmopolitizmus általa újra visszatér a megfoghatóan nemzeti problémához azáltal, hogy a polgári fejlődés, a kozmopolitizmus hordozója egy etnikai (és felekezeti) kisebbség, a zsidóság lesz. A kereszt-mozgalom esetében az ideológiának ez a vonása még kezdetleges. Majdan a fasiszta rassz-antiszemitizmus teremti meg az ideológiai módszert, mellyel közös nevezőre hozzák a fajteória jegyében a kifelé, más nemzetek felé irányuló nemzeti ellentétet a belpolitikai problémákkal. A „keresztény-magyar” jelszó összecsengése a „keresztény-nemzetivel” — amely formát egyébként a keresztiesek szórványosan együtt használnak a fődokumentumokban előforduló tárgyalt formával — nem véletlen összecsengés. A kurzus hírhedt jelszavát születése pillanatában ragadtuk meg. A keresztiesek a benne szereplő „keresztény” terminust már teljesen a „nemzsidő” értelemben használták, s már ekkor nem csupán stílusfordulat volt, hanem jelszó, mely még évekkel tovább is élt.⁹⁷

A brosrúrákban megnyilatkozó eszmei koncepciót a következőkben foglalhatjuk össze: A kiindulópont frontális támadás a szabadság eszméje ellen teljes általánosságban, mind a gazdasági, mind a politikai szabadság értelmében. A szabadság idegenből átplántált kultusza okozta, hogy 1848-ban megvalósították Magyarországon a polgári reformokat olyan helyzetben, amikor a nemzet gerincét jelentő középnemesség még nem volt felvértezve arra, hogy a modern kapitalizmus konkurrencia harcában megállja a helyét. Az új a fejtegetésben a frontális támadás 1848 ellen, a polgári átalakítás teljes nyílt elvetése. A nemességnek a nemzet érdekében feltétlenül szükséges vezetőszerpe először is a magyar birodalom eszméjére épül: a nemesség jelentett színmagyar vezetőréteget a nemzetiségi államban, amelynek magyar szupremácia alatt maradása a nemesi vezetőréteg tönkremenetelével kétségessé válik. Másik alapja a nemesség vezetőszerpeinek: ő a magyar karakter hordozója, egyedül képes

⁹⁷ Egy jelentős kortárs említi, hogy Pálffy Béla klerikális újságíró 1903-ban a honvédhadapródiskola tisztavatásán mondott beszédében a jelölteket „keresztény-magyar ifjak”-nak nevezte. *Ady Endre*: „Keresztény magyar ifjak.” Nagyvárad: Napló, 1903. aug. 20. Összes prózai művei. 4. köt.

arra, hogy a külföldről jövő hatásokat asszimilálja a magyar társadalom igényeihez, s így biztosítsa a fejlődés szervezőségét. Ennek elmaradása 48 után a nemzet minden rétegének anyagi tönkremenetelét okozta. Kiút egyrészt a nyíltan sovíniszta nemzetiségi-birodalmi politika, amely elveti a jogegyenlőséget és a szabadságjogok eszméjét — ezért a szabadság politikai aspektusának bírálata a gazdasági mellett —, másrészt agrárius típusú szociálpolitikai intézkedések. Ez utóbbiak beilleszkednek a liberalizmus és a keresztény-konzervatív eszmékör világméretű harcába, a keresztény világnézet harcos újjászületésének folyamatába.⁹⁸

⁹⁸ „A magyarság a nagy szabadság inváziójára lelkében igen, de intézményciben előkészítve nem volt. Ezeréves múltja megszoktatta őt a rendi kormány biztosítékaihoz, melyek keretében idegen faji törekvés nem érvényesülhetett.” (11. l.), . . . A 48-ban elvesztett, elerőtlenült magyarságra reabocsájtják minden kipihent s megerősödött faját e hazának! Ne féljünk annyira a vádtól, hogy a szabadság ellen beszélünk. Először is a szabadság nem korlátoktól való mentességet jelent, de jelen államban nemzeti intézményekbe való behelyezkedést és szabad érvényesülést ez intézmények keretében. Tőlünk függött és függ nemzeti intézményeink valószínűsége, megteremtése. De meg, nézzük csak a modern német államot, amelytől minden rossz intézményt oly kész éggel, rövidesen átplántáltunk, hogy kultiválja az a szabadságot. Elnyomás, zsarnoki vad elnyomás, önkény, a más fajúakkal szemben. Neki csak egy politikája van: a német faj. Ennek javához, érdekéhez, hatalmához hasonlítja minden lépését. Ugyan plántáljunk már onnan át egy kis fajpolitikát. A magyart már hosszú idő óta általános „elvek” szerint kormányozzák. Szabadság liberális elvek szerint. Ez az üdvözítő mérték. Pedig Magyarországot nem elvont elvek szerint szabad és lehet kormányozni. Magyarországon csak egy politikai irány lehet: nemzeti, faji politika. Hogy ezután ez mint liberális, vagy mint konzervatív irány jelentkezik, az mind nem jöhet figyelembe. Lehet az intézkedés bárminő a fentiekből, húzzuk rá bármelyik elvont elvet, csak az fajunk, a magyarság javára legyen. (14—15. l.). . . . Az Alföld népe jó részében és más vidékek népe is visszakivánczolnak a 48 előtti állapotba. Szinte csodás és érthetetlen; mintegy azt jelentené ez, hogy a magyar szabadságát nem szereti. . . . Ezek csak tünetek s mind azt bizonyítják, hogy a Nyugatról jött eszmék nem a nemzet karakteréhez és nemzeti múltjához idomítva valósultak meg e hazában” (16. l.). *Nagy: Magyar keresztény ifjúság —* „(1848-ig a magyar nemesség intézménye biztosítja a magyar faj uralmát). De most már ezt a törvényes intézményt pótolnunk kell a magyar faj vonzó, magához ragadó, tiszteletet parancsoló, alkotó tulajdonságai edzése, végkövetkeztetésben uralomra jutott és gyakorolt hatalma által. Minden hatalom pedig az általános és következetes gyakorlás által erősül és fejlődik. Hova lett a magyar hadvezető képesség, a magyar diplomáciai talentum annak folytán, hogy a hatalmi körökben az uralom gyakorlatának területéről lesodortattunk. . . . az ezredéven át kialakult magyar faj uralkodjék a Kárpátok alatt, földjén a nagy hódítóknak és töltsön be minden teret a maga vonzó, fölemelő és alkotó tulajdonságaival, dicsőségére magának és hasznára mindazoknak, akiket a sors érdekkörébe juttatott. Az imperiális politikával ideál kell a magyarnak: nos, hát ez az ideál, amelyért feszüljön minden izom s álmodjon és dolgozzék minden igaz lélek.” *Budapesti Hírlap*, 1901. ápr. 1-i Nemzeti ideál c. vezércikkéből idézi *Nagy: I. m. 67. l. —* „. . . van-e a magyarnak nemzeti eszméje? Az újabb, az igazabb? . . . Egy korszak alatt évezredes múltunkhoz mértén rövid évek alatt minden társadalmi osztályunk tönkrement vagy tönkremenőben van. Boldog jólétben egy osztályunk sincs már. A nemzeti vagyon átháramlik idegen kézre. Idegenek vásárolják a földet a magyar lába alól!” *Uo. 107—108. l. —* „A nemzet nagylelkűen megszabadítja a parasztot eladdig biztos földjeinek terheitől, a blaiser aller manchesteri szabadelvűség hirdetői vajmi rövid idő alatt megszabadították magától a földtől is. . . . Az Árpádok óta mindig a nemzet gerincét tevő középosztály? Gerinctörően vergődik maga is. Az istentelen merkantil szellem, ami Magyarországon, mint a legtöbb idegenből vett gondolat, alig tartott meg igazi tartalmából valamit . . . ez a merkantil szellem . . . megdöntötte ezt a hatalmas oszlopát nemzetünknek, fajunknak.” *Nemzeti ideál. 14—15. l. —* „A kisiparost védelmezzük, támogatassuk, mert a gyár a plutokratia útján egyengeti. Ha mi ezt védelmezzük, meg kell dőlni az országnak. A pénzember ugyanis mindig kozmopolita. Nekünk a magyar fajt kell érvényre juttatnunk, aki szívében, vérében magyar, ezt kell támogatnunk, nem pedig azt, aki hatalmas tőkével kezdve vagyonát megtízszerezi s nem a hazának, hanem a kufárkodásnak s az egész emberiségnek él. A kisiparost kell tehát támogatnunk a tőke rovására, hogy tisztességgel megélhessen . . . Uraim, én, ki szívvel-lélekkel magyar vagyok, jobban szeretném, ha a kisipar mellett

A kereszt-mozgalom utóélete

Az olvasónak feltűnhetett, hogy fejtegetéseink során takarékosan bántunk a nevekkal. A hatásvadászat vádjának ódiumát magunkra vonva, most írásunk végén adunk összegzést a kereszt-mozgalom jelentős vagy figyelmet érdemlő résztvevőiről. A mozgalom Köpösdy után második embere, a gyakran szereplő orvostanhallgató, a Szemere Miklós Társaság alapítója s első alelnöke *Benárd Ágost*, a Simonyi—Semadam-kormány és az első Teleki-kormány majdani népjóléti minisztere. Az Egyetemi Kör 1900. május 31-i ülésén a keresztnek tanszabványokban való kifüggesztését követelő javaslat előterjesztője *Bernolák Nándor*, a Bethlen-kormány népjóléti és munkaügyi minisztere. A selmecebányai kongresszuson felszólalt kereszties küldött *Magasházy László* Horthy majdani főadjudtánsa. A „Kereszt, zsidó, vallás” című röpirat szerzője *Zsembery István*, a Csilléry-puccs egyik kulcsfigurája, 1920-ban Sopron kormánybiztos főispánja, a MABI és az Actio Catolica elnöke. A kereszt kihelyezők között vannak: *Hencz Károly* későbbi néppárti és függetlenségi képviselő, 1919-ben a budapesti Friedrich-csoport összekötője a szegedi ellenforradalmi csoportnál; *Hindy Zoltán*, az OTI majdani helyettes vezérigazgatója, a Sajtókamara ügyésze; *Karafiáth Jenő*, a Károlyi Gyula-kormány majdani vallás- és közoktatásügyi minisztere, Budapest főpolgármestere; *Szinnyey József*, az 1919-es Csilléry-puccs egyik vezetője, a Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete (MONE) egyik megszervezője és vezetője; *Weisz Konrád*, az ellenforradalmi kurzus idején KNEP képviselő, a budapesti ÉME egyik vezetője.

Elmondhatjuk tehát a kereszt-mozgalomról a fenti névösszeállítás alapján, azon túl, hogy a honorácior dzsentri önálló politikai jelentkezése volt a politikai és ideológiai életben, s kiteremtette az új típusú konzervatív ideológia specifikusan dzsentri variánsát, kialakította a magvát a majdani kurzus politikai generációjának. Ennek a diákmegmozdulásnak során verbuválódott össze lényegében az 1919-es ellenforradalom Friedrich—Wolff—Csilléry-csoportja. E csoport kialakulása számára a kereszt-mozgalom hozzávetőleg olyan szerepet játszott,

az agrárpolitikának is igyekeznék hangulatot csinálni. A nagy Rómát latifundiumai döntötték meg, melyeket kisbirtokokból alakítottak a pénzemberek s ezeket rabszolgákkal műveltették, míg a római légiók dicső harcokai proletárokká süllyedtek. A rabszolga légió, melyet nem köt a hazai röghöz a hazaszeretet, kell, hogy megdölgjön. A mi alkotmányunk s hazánk palladiuma: a köznemes és a magyar paraszt is kezd szétszűlleni: birtokait minden, csak nem magyar fajú és érzésű kufárok vásárolják halomra, melyekkel ők boldogulnak, mert a tőke velük van.” *Magasházy László* felszólalása a selmecebányai kongresszus iparpártolás-vitáján, 1901. máj. 28-án. Diákkongresszusi Lapok, 1901. máj. 30. — „(miért harcok a diákmozgalom?) A keresztény erkölcsi világnézetért, a nemzeti munka védelméért, a nemzeti hagyományok tiszteletéért, a magyar közéletnek a kozmopolita elemektől való megtisztításáért, a magyar nemzeti élet kifejllesztéséért és az idegen elemektől való megóvásért s végül szövetkezetek által a magyar nép erkölcsi és gazdasági istápolásáért” (131—132. l.). . . . az ifjúság élénk érdeklődéssel foglalkozott társadalmi és gazdasági kérdésekkel, mint amelyenek a telepítési kérdés, a szövetkezeti mozgalom, a közép-osztály kérdése, a kivándorlás, a ruthén akció, az idegenek birtokszerzése, a nemzeti produkció védelme stb.” . . . „Míg mellényünkön kis emilkereszteket viseltünk, ezalatt könyvesszékruyeinkben gyűjtöttük a fent felsorolt társadalmi és gazdasági kérdéseket fejtegető könyveket, amelyeket az ifjúság mácenásai bőven rendelkezésünkre bocsátottak” (132—133. l.). Szemere Miklós és a magyar ifjúság — „Új kereszties háború indult meg a művelt Európa minden nemzetének belsejében az új pogány civilizáció ellen.” . . . „(Az ifjúság) számoljon azzal a tudattal, hogy a világ feltartóztatatlanul halad a szocializmus felé. Ne ijedjen meg tőle, hanem iparkodjék ennek keresztény erkölcsi alapon leendő síma fejlődését biztosítani.” *Brázovay: A kereszt* 21. és 27. l.

mint az 1919-es egyetemi zászlóaljából kinőtt Antal István, Bornemissza Géza, Mikecz Ödön csoport a Gömbös-kormány személyi garnitúrájának összetoborzódása számára. A kereszt-mozgalomban lépett színre — egy villanással — a dinamikus-offenzív konzervatívságnak olyan áramlata, amely alkalmas lehetett, megfelelő időben arra, hogy a programot radikális politikai eszközökkel is megkísérelje érvényre juttatni. Amidőn 1919 őszén ez az alkalom először érkezett, a fellépő jobboldali radikalizmus első politikai garnitúrájában jelentős számban szerepeltek olyanok, akik első politikai élményeiket, impulzusait a kereszt-mozgalomban szerezték.

M. SABO.

О «КРЕСТОВОМ» ДВИЖЕНИИ В БУДАПЕШТСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ В 1901 ГОДУ

(К предыстории крайнеправых движений в Венгрии)

Резюме

В статье излагается история антисемитского клерикального движения среди студентов Будапештского университета весной 1901 года. Движение явилось ответом на мнимую провокацию: неизвестные лица по случаю одного праздника сломили с украшающих здание университета венгерских гербов изготовленные из гипса кресты. Имеющая большинство внутри университетской студенческой организации консервативная группа подозревала в этом еврейских студентов и в предоставленном ректору меморандуме требовала во всех аудиториях университета поместить кресты. Данное требование — в период всеобщего политического либерализма в стране — означало провокацию. После того, как их требование было отклонено, правонастроенные студенты — в ходе демонстрации — насильственно повесили кресты в аудиториях.

Данная акция тесно переплеталась с деятельностью консервативного политического лагеря страны, в первую очередь борьбой католической Народной Партии и политического движения крупных землевладельцев, т. н. аграриев против либеральной буржуазии. Эти группы поддерживали связи с студенческим движением и оказывали ему поддержку.

Идеологические манифестации, и, в первую очередь, программные листовки студенческого движения представляли собой новый элемент в истории идеологии правого крыла в Венгрии: в отличие от традиционной патриархальной идеологии означали появление нового типа наступательной, развертывающей сильную социальную демагогию, и стремящейся к оказанию влияния на массы консервативной идеологии. Данная идеология проявляла сходство с различными течениями европейских консервативных правых сил, критикующих либерализм, в первую очередь с немецкой «völkisch»-идеологией.

В лице т. н. «крестового» движения студентов внутри лагеря нового типа консерватизма в качестве своеобразной политической группы, имеющей свой облик и свои требования, впервые выступала как происходящая из рядов джентри интеллигенция, так и ассимилирующаяся к ним часть ее; предки «христианского среднего класса» хортистского периода. Студенческое движение как с точки зрения истории идеологии, так и политической истории является органической частью предыстории венгерского фашистского крайнеправого крыла, и среди участников движения в большом числе находятся будущие руководящие деятели контрреволюционной политики 1919 года.

M. SZABÓ

LE «MOUVEMENT DE LA CROIX» UNIVERSITAIRE DE 1901**(Contribution à la protohistoire de l'extrême droite en Hongrie)**

Résumé

L'étude présente l'histoire des manifestations estudiantines antisémites et cléricales qui se sont déroulées, au printemps de 1901, à l'Université de Budapest. Elles étaient la réaction à une prétendue provocation: à l'occasion d'une solennité, des inconnus avaient brisé les croix des armoiries de la Hongrie en staff qui ornaient le bâtiment de l'Université. Le groupe conservateur de l'association estudiantine universitaire imputa cet attentat aux étudiants juifs et présenta un mémorandum au recteur en exigeant que la croix soit exposée au mur de chaque salle de cours. Cela signifiait une grave provocation de l'esprit public alors sous l'influence de la politique libérale. Leur revendication ayant été rejetée, les étudiants de droite organisèrent une manifestation et apposèrent de force la croix dans les salles de cours.

Cette action était en étroite connexité avec les activités du groupe conservateur oeuvrant au niveau de la politique nationale, en premier lieu avec la lutte, contre la bourgeoisie libérale, du parti populaire catholique et du mouvement politique dit des agrariens, des gros propriétaires fonciers. Ces groupes avaient établi des contacts serrés avec le mouvement estudiantin et lui fournissaient un soutien.

Les manifestations idéologiques du mouvement des étudiants, surtout leurs tracts présentant leur programme apportaient des éléments nouveaux à l'histoire des idées de la droite en Hongrie et reflétaient l'apparition, en remplacement de l'idéologie conservatrice traditionnelle et patriarcale, d'une idéologie conservatrice de type neuf, offensive, se faisant l'expression d'une violente démagogie sociale et s'efforçant d'influencer les foules, de conduire à une action de masse. Ces idées étaient en proche parenté avec les divers courants de la critique du libéralisme par le conservatisme et la droite d'Europe, avant tout avec l'idéologie «völkisch» d'Allemagne.

Le mouvement universitaire dit «de la croix» fut l'entrée sur scène d'un groupement politique distinct dans le camp du conservatisme de type nouveau, et disposant d'une configuration et de revendications propres: celui des intellectuels issus de la gentry, ou s'y étant assimilés, des prédécesseurs de la classe moyenne «chrétienne» de l'époque horthyste. Aussi bien du point de vue de l'histoire des idées que de celui de l'histoire politique, ce mouvement estudiantin fait partie intégrante de la protohistoire de l'extrême droite fasciste en Hongrie et nombre de ses participants figureront parmi les personnalités politiques marquantes de la contre-révolution de 1919.